

SZÁSZ ZOLTÁN

A román kérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904)

1.

1903-ban a dualista korszak történetében példátlan méretű parlamenti válság tört ki, melynek első hulláma elsodorta Széll Kálmán szilárdnak tűnő kormányzatát, majd néhány hét alatt zátonyra juttatta a „kibontakozással” kísérletező Khuen-Héderváry kabinetet.¹

A magyarországi válság a dualizmus konzervatív belpolitikai rendszerén túlmenően, bizonyos fokig az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikai helyzetét is befolyásolta. A Monarchiával szövetséges kis országokban, részben Szerbiában, de főleg Romániában a király és egyes vezető politikusok az osztrák-magyar szövetség értékének rohamos csökkenésével számoltak, s ez megindította a kettősbirodalomhoz fűződő kapcsolataik szilárdságát.²

A krízis időszakában a magyar politikai vezetőrétég megoszlása következtében a nemzetiségekre nehezedő politikai nyomás viszonylag csökkent. A Bánffy-féle nyílt erőszaktól lehetőleg tartózkodó Széll-kormány kevésbé akadályozta a nemzetiségi pártokban a gazdasági-társadalmi fejlődés révén megerősödő, kimondottan polgári irányzatok előtérbenyomulását.

A korábbi időszakban kialakult, a dualizmus adott formájával szemben a parlamenti tevékenységtől tüntetően tartózkodó (ún. passzívista) vezetőknel szélesebb társadalmi bázisra támaszkodó aktivista nemzetiségi politikusok felismerték, hogy pártjaik, már saját eddigi taktikájuknál fogva is tétlenségre kárhoztatva, előbb-utóbb elvesztik tömegeiket s teljesen gyökértelessé válnak.³ A passzivitást ugyanis nem lehetett összeegyeztetni a fejlődés dinamizmusával, hiszen ez a taktika megkönnyítette a dualista államapparátus számára, hogy a nemzetiségeket, köztük a románokat, a megyei életből és a közhivatalokból kiszorítsa, választókerületeiket a jobbra kormányparti képviselők biztos körzeteivé változtassa. A választók úgynevezett korrumpálódásának veszélyei a maguk komolyságában akkor mutatkoztak meg, amikor a századfordulón a szociáldemokrata mozgalmak a román parasztság szélesebb tömegeivel kerültek kapcsolatba.

¹ A politikai válság kiváltó okait és következményeit összefoglalóan tárgyalja a Magyarország története Bpest. 1964. II. köt. 155—161, 197—215. l., továbbá *Hanák Péter*: A dualizmus válságának elmélyülése a XX. sz. első éveiben. Századok, 1955. 3. sz. 359—414. l. — A parlamenti válság menetét modern történetírásunkban páratlan részletességgel vizsgálja *Dolmányos István*: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904) Bpest. 1963. c. munkája.

² Henry bukaresti francia követ jelentése Delcasséhoz 1903. máj. 19., júl. 29., szept. 4. Ld. Documents Diplomatiques Français 1871—1914 2e Série 3. 252, 378, 418. sz. irat (a továbbiakban DDF), illetve Pallavicini bukaresti osztrák-magyar követ jelentése Goluchowskihoz, 1903. dec. 19. Országos Levéltár (OL) ME 1905. XVII. 127 (1903. XVIII. 5337).

³ *I. Tóth Zoltán*: A nemzetiségi kérdés Magyarországon az imperializmus korában. Magyarok és románok. Bpest. 1966, 447—481. l.

Az új viszonyok felismerése vezette a magyarországi román burzsoázia egyrészét is, az ún. „fiatalokat”, hogy nem törődve a román nemzeti párt sokat hangoztatott fiktív egységével, érdekeik védelmében újra felvegyék a parlamenti küzdelmet. 1903-ban Vlád Aurélt, a szászvárosi „Ardeleana” bank igazgatóját Dobrán képviselővé választották. Az aktivisták és passzivisták közötti nyílt szakadással felszínre tört a román nemzetiségi mozgalom belső válsága.⁴

1903. november 3-án a király Tisza István gróft nevezte ki miniszterelnökké.

Tisza a magyar uralkodó osztályok „ortodox 67-es” irányzatának volt legkövetkezetesebb képviselője. Mély meggyőződéssel vallotta a „magyar nemzetállam” eszméjét, történeti hivatását, s a monarchiabeli és a nemzetközi erőviszonyok mérlegelése alapján a soknemzetiségű Magyarország létét a dualizmus rendszerének változtatások nélküli fenntartásában és nagyhatalmi helyzetében látta biztosítotttnak.

Tisza a nemzetiségi, s különösen a román kérdést a Monarchia hatalmi helyzete, a hármasszövetség jövője szempontjából ítélte meg. Felismerte és számolt azzal, hogy a románokat és szerbeket eltéphetetlen szálak fűzik a független királyságokban élő testvéreikhez; ugyanakkor ezeket az országokat önmagukban életképteleneknek tartotta.⁵ Úgy ítélte, hogy Szerbiát és Romániát csak akkor lehet az Osztrák-Magyar Monarchia törekvéseinek érdekszférájában megőrizni, ha ezeket az országokat sikerül olyan nemzetközi helyzetben tartani, mely rákényszeríti őket, hogy nemzeti aspirációikat elfojtsák, s elzárja előttük az expanzív politika útját. Ehhez azonban szükségesnek látszott, hogy a külpolitikai helyzet alakulásának megfelelően, a Monarchia egész hatalmi súlyát ebbe az irányba koncentrálja, s a számításba jöhető erőket belső mozgalmak ne kössék le.⁶

Tisza, akit az Osztrák-Magyar Monarchia — s benne Magyarország — nagyhatalmi helyzetének konzerválása és egy megsejtett nagyszabású európai háborúra való felkészülés érdeke vezérelt,⁷ a „parlamenti béke helyreállítását” döntő fontosságúnak tekintette, s minden más kérdést ennek a szempontnak rendelt alá.

Az új kormány alapvető feladata tehát a függőben levő katonai kérdések mihamarabbi megoldása, — mindenekelőtt a parlamenti gépezet működésének biztosítása volt. Erre két lehetőség kínálkozott. Az egyik az ellenzék taktikai fogásokkal való megosztása és békére kényszerítése, a másik a házzsabályok olyirányú módosítása, ami a parlamentet a mindenkori kormányok engedelmes eszközévé változtatta volna. A kormány mindkét módszerrel próbálkozott.

Az állam belső konszolidálása, Tisza parlamenti hadjárata szempontjából az egyik égető feladat a kormány és a nemzetiségi burzsoázia közötti viszony rendezése volt.

⁴ E tanulmány az első Tisza-kormány román politikájának egyik mozzanatát tárgyalja; így nem tér ki a román nemzetiségi mozgalom alakulásának vizsgálatára.

⁵ Ld. 1903. febr. 21-i, 1904. jún. 30-i beszédeit. Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. I. köt. Bpest. 1935. 694., II. köt. 656. l.

⁶ A külügyminiszterhez intézett 1904. júl. 6-i elküldetlen átirata. OL ME 1904. XV. 3266. Tisza első miniszterelnöksége idején mindenben támogatta a közös külügyminiszter, Goluchowski külpolitikáját. Ld.: *I. Diószegi: Einige Bemerkungen zur Frage der Österreichisch-Ungarischen Ostpolitik. Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900—1918.* Berlin. 1965. 230—249. l.

⁷ Tisza István politikai pályafutása kezdetétől hirdette a világháborúra való felkészülés szükségességét. Ld. 1889. jan. 14-i beszédét. Beszédei. I. köt. 22. l., majd 1903. febr. 21-i beszédét. Uo. 694. l.

Az új miniszterelnök személyében olyan politikus került a kormány élére, akinek közvetlen elődeitől eltérő, önálló elképzelései voltak a nemzeti-ségekről, különösen a magyarországi románokról, s számításaiban a nemzeti-ségi mozgalmak belső válságára is támaszkodhatott.

Külpolitikai megfontolások mellett a parlamenti ellenzékkel való leszámolás céljából is szívesen látta volna maga mögött a nem-magyar népek egyházi és politikai vezetőit, mint ahogy a Szociáldemokrata Párt vezetőinek megnyerésére is tett kísérletet.⁸ A nemzetiségi politikusok zömét (a szerbeket és horvátokat nem számítva) akaratlanul is Tiszához közelítette az a tény, hogy — aktivista vagy passzivista elképzeléseiktől függetlenül — a felszínen tarkálló ellentétek miatt, lényegében nem ismerték fel az osztrák és magyar uralkodó osztályok közötti alapvető érdekazonosságot. Tisza egész tevékenységével a Monarchia megszilárdítására törekedett, és hevesen ellenzte a kapcsolatok lazítását célzó közjogi küzdelmet. A maguk részéről a nemzetiségi politikusok is határozottan szembehelyezkedtek minden olyan törekvással, mely Ausztria és Magyarország kapcsolatait kívánta gyengíteni. E politikusok többsége is mereven ragaszkodott az egységes közös hadsereghez, mivel a haderő „nemzetekfölöttiségét” a nemzetiségi jogok egyik biztosítékának tartotta.⁹ Végül a nemzetiségi pártok és „a magyar sovinizmus letéteményesévé” súlyyodó függetlenségi párt¹⁰ közötti harc a nemzetiségi burzsoáziát bizonyos mértékig a kormánypárt potenciális szövetségésévé alakította.

*

Tisza először a szászokat vonta a maga oldalára. Ígéretet tett egyházi és iskolai autonómiájuk tiszteletbentartására, a lelkészek és tanítók díjazásának állami kiegészítésére. Az ígéret nyomán a szász központi bizottmány november 27-i ülésén képviselőinek a kormánypártba való belépése mellett döntött.¹¹

A kormány számára azonban nem annyira a szász, mint inkább a román nemzetiségi politikusok magatartásának volt döntő fontossága. Tisza István már pályája kezdetén nagy jelentőséget tulajdonított a román kérdésnek. A soknemzetiségű magyar állam és a Monarchia biztonsága érdekében, a maga módján a legnagyobb magyarországi nemzetiséggel, a románokkal való megegyezésre törekedett. E megegyezés szempontjából ítélte el mindenkor a magyar sajtó túlzott sovinizta uszításait, a nemzetiségek elleni hecckampányokat, mivel nézete szerint „minden olyan jelenség, mely bizalmatlansággal s a hazafiatlanság gyanújával sújtja a románt csak azért, mert nemzetiségéhez ragaszkodik, egyenesen a hazaellenes izgatónak tesz szolgálatot, mert karjaikba hajtja még azokat is, akik eddig hű fiai voltak az országnak”.¹² Tisza köze-

⁸ Magyarország története, II. köt. 160. l.

⁹ Sfirșitul. Tribuna Poporului, 1903. dec. 16. Ld. még Aradi Közlöny, 1903. szept. 6.

¹⁰ Az aradi Tribuna Poporului kedvelt kifejezése. Interesul de obște și solidaritatea. Tribuna Poporului, 1903. dec. 9.

¹¹ Ezt megelőzően a szász központi bizottmányban 1903 nyarán felülkerekedett a kormánnyal való együttműködésre hajlamos irányzat. A kormány a szász evangélikus egyház állami dotációjának duplájára való felemelését is kilátásba helyezte. — *Friedrich Teutsch*: Die Siebenbürger Sachsen in den letzten fünfzig Jahren. 1868—1919. Hermannstadt. 1926, 165—166. l.; *Kronstädter Zeitung*, 1903. nov. 30. (Közli *Kemény G. Gábor*: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. IV. köt. [1903—1906]. 99—100. l.): *Dolmányos I.*: i. m. 344—347. l. — *Telegraful Român*, 1907. okt. 15., 17.

¹² Idézet a Bihar megyei közgyűlésen mondott 1893. szept. 20-i beszédéből. Ld. *Beszédei I. köt.* 262—267. l. Hasonló állásfoglalásra ld. még *Siebenbürgisch-deutsches Tagblatt*, 1903. nov. 14., ill. *Tribuna Poporului*, 1903. nov. 18.

ledést hirdető megnyilvánulásai sajátos szint jelentettek a századforduló uralgó osztályainak hivatalos nemzetiségi politikájában, s komoly figyelmet keltettek a román nemzetiségi politikusok azon csoportjában, melynek képviselői mindenáron szabadulni igyekeztek a politikai tétlenség nyúgétól.¹³

A román egyházi vezetés és a parlamenti passzivitást felszámolni törekvő egyes román politikusok 1903-ban várakozással tekintettek az udvar embereként számontartott Tisza miniszterelnöki tevékenysége elé. Miután az 1903 októberében tartott nagyszzebeni értekezleten a passzivista és aktivista irányzatok híveinek nem sikerült megegyezésre jutniok,¹⁴ a teljes politikai és szervezeti szétesés állapotában levő román nemzeti mozgalom balszárnyának aradi csoportja — a *Tribuna Poporului* című lap köre — a Tisza-kormány esetleges „békeakciójától” várta a román politikai élet holtpontról való kimozdulását, a nemzeti jogok megszilárdítását, a gazdaságilag erősödő román középosztály politikai és adminisztratív befolyásának növekedését.

Míg korábban ez a csoport élesen szembefordult pl. a Khuen-Héderváry kabinettel is,¹⁵ addig Tiszát szinte megváltóként fogadta. A csoport álláspontját Mangra Vazul püspöki helynök fogalmazta meg: „a románok úgy vélik, hogy Tisza István az egyetlen államférfi, aki nemcsak a parlamenti békét, hanem mindenek fölött az ország nyugalalmát és a nemzetiségekkel való megbékélést teremtheti meg.”¹⁶

Várakozásaik ellenére Tisza programbeszéde komoly meglepetést okozott. A Khuen-Héderváry kormány színtelen bemutatkozásától eltérően, az új miniszterelnök taktikusan megfogalmazott nyilatkozatban foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel is. Beszédében a „magyar nemzetállam” jellegével szorosan összefüggő, nemzetiségekkel szembeni „jogtisztelet és testvéri szeretet” álláspontjára helyezkedett. Ezen, az egyébként kormányonként ismétlődő frázison túlmenően azonban azt is hangsúlyozta, hogy „az ország nem-magyar ajkú polgárai bizalmának, rokonszenvének megnyerése, megerősítése fontos nemzeti feladat és a kölcsönös jóviszony ápolása életkérdés magukra ezen idegenajkú polgártársainkra nézve, de egyúttal fontos érdeke a magyar nemzetnek is”. Ugyanakkor hozzáfűzte: „az ország idegenajkú polgárainak is legveszedelmesebb ellenségeit látjuk azokban a veszedelmes izgatókban, akik őket a magyar nemzet, a magyar állam ellen izgatják.” „... mint közös ellenséggel kell velük elbánnunk azért, hogy teljes szigorral érvényesítsük velük szemben a rendelkezésünkre álló fegyvereket és kérjük a törvényhozástól ezen fegyverek súlyosítását.” „A cél, amelyet én lelkem egész melegével óhajtok, tudniillik az érzelmeknek igazi összeforrása a haza minden polgárában faj- és nemzeti különbség nélkül csak akkor lesz elérhető, ha ez ország idegenajkú polgárai visszhangot adnak erre a törekvésre nemcsak szóval, hanem tettekben is, azért, hogy éles határvonalat húznak maguk között és ezen hazafiatlan elemek között.” Megígérte, hogy „ahol lehet”, az állam segítségére siet a felekezeteknek, tanintézeteik fejlesztésében; abban, hogy lépést tartsanak az állami iskolákkal.

¹³ Lásd Popea Miklós karánsebesi g. kel. püspök és Mangra Vazul püspöki vikárius válaszáat Tisza 1899. júl. 20-i aradi köszöntőbeszédére. *Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története.* Bpest. 1920. 274–275. l. — Tisza álláspontjáról ír *Al. Olteanu: Conteale Ștefan Tisza și chestiunea românească.* Arad. 1936. 7–22. l.

¹⁴ *Intrunirea dela Sibiu. Tribuna Poporului, 1903. okt. 25.*

¹⁵ Lásd Ioan Rusu-Șirianu beszédét az Arad vármegyei közgyűlésen. *Tribuna Poporului, 1903. júl. 25.*

¹⁶ Tisza ministru-președinte. *Tribuna Poporului, 1903. okt. 29., illetve Nagyvárad, 1903. okt. 24.*

A sovinszta ellenzék számára ellensúlyozásul megjegyezte: — „szigorúan örködnünk kell afelett, hogy a felekezeti iskola teljesítse azon törvényes kötelességét, mely a magyar nyelv tanítása, a magyar kultúra terjesztése terén rá hárul. Ezt a felügyeletet talán szigorúbban kell teljesíteni, mint eddig teljesítettük.”¹⁷

Tisza pogrambezsédének nemzetiségi vonatkozása az ellenzék és a nemzetiségek körében egyaránt meglepetést okozott. A miniszterelnök szándékának megfelelően, ki-ki a maga módján értelmezte.

A román nemzetiségi mozgalom aradi csoportja, mely az *aktivista irányzat*on belül a *balszárnyat* jelentette, Tisza programbeszédét saját politikája igazolásának, a nemzetiségek felé tett pozitív lépésnek tekintette. A csoport vezetői a maguk részéről nem is késtek a válasszal. Megragadtak minden olyan kérdést, melyben úgy látszott, hogy álláspontjuk valamelyest megegyezik a miniszterelnök nézeteivel. E kérdések közül legfontosabb a felekezeti iskolák és az állam viszonyának alakulása volt. Minden nemzetiség számára az egyház és az egyházi iskola jelentette a saját nemzeti jelleg, az anyanyelvi műveltség — ha még oly szerény formák közepette is történő — fennmaradását és fejlesztését. Az állam viszont éppen e két bástya, az egyház és a felekezeti iskolák magyarosításával kívánta a nemzeti mozgalmakat gyengíteni. Az iskolák magyarosítását az 1868: XLIV. és 1879: XVIII. törvénycikkek után ez államosítások révén próbálták fokozni. Éppen ezért az aktivista román balszárny számára kellemes meglepetésként hatottak azok a szavak, melyeket Tisza a felekezeti iskolák hivatásáról mondott, s melyekben azokat támogatásáról biztosította. „Új vonás ez a magyar politikai vezetők gondolkodásában, s ezt kinyilatkoztatni két nappal a teljes erővel államosító Wlassics bukása után, azt jelenti, hogy egy régi és mély meggyőződéssel van dolgunk. Egy Tiszakormány, amelyik megelégednék a felekezeti iskolák egyszerű ellenőrzésével, legyen az bármilyen szigorú is, nyereség lenne számunkra.”¹⁸

Az aradi csoport Tisza beszédét a román nemzeti mozgalom szempontjából „történelmi jelentőségűnek” ítélte, s felajánlkozott a program támogatására. „Tisza István gróf” című cikkében lapjuk, a Tribuna Poporului, kiemelt szövegben szögezte le álláspontját: „Feltételek és hátsó gondolatok nélkül elismerjük a magyar állam egységét, készek vagyunk vérünket és vagyónkat áldozni e politikai egységért és a magyar állam csorbítatlan területi integritásának fenntartásáért mindaddig, amíg ez az állam erős és kétségbevonhatatlan intézmények által garantálni fogja a nemzeti etnikai sajátosságaink alapján való fejlődés lehetőségeit. Tesszük ezt, mivel meggyőződésünk, hogy egy szilárd Habsburg állam léte Középeurópában erősebb biztosítéka a mi román nemzetiségünk létének, mint lenne a Habsburg állam híjján egy olyan Románia, mely magábfoglalná Dácia Trajáná összes románjait. Ez a mi válaszuk Tisza István gróf kijelentéseire.”¹⁹

Az aradi aktivisták magatartása azonban a román nemzeti mozgalomnak csak egyik — bár ezidőtájt hangosabbik — irányzatát tükrözte. Az *aktivista jobbszárny*, a Mihó János és Vlád Aurél bankvezérek által irányított szász-

¹⁷ A program szövegét lásd Beszédei II. köt. 15—64. l.

¹⁸ Programul lui Tisza. Tribuna Poporului, 1903. nov. 8.

¹⁹ Conteale Tisza István. Tribuna Poporului, 1903. nov. 10. Egyik Bukarestben élő s a lap szellemét irányító aktivista politikus, Brote azt írja cikkében: „politikailag kötelességünk, hogy ma ne mutassunk kétséget a kormány őszintesége és szándéka irányában”. Tribuna Poporului, 1903. nov. 18. Ugyanezt mondja az újvidéki „Narodnoszt” is. Aradi Közlöny, 1903. nov. 11.

városi csoport, tartózkodóan fogadta az új kormányt. Vlád Aurél, az egyetlen nemzetiségi programmal fellépő román képviselő, a parlamentben kijelentette, hogy sem a miniszterelnök személye, sem múltja, sem programja nem nyújt biztosítékot a bajok orvoslására, s így nem szavazhat neki bizalmat. A román nemzeti párt egyelőre *passzivist* álláspontot valló vezetői a Tisza-kormányral szemben „az egyik kutya, másik eb” hagyományosan bevált gyakorlata alapján ugyancsak tartózkodó álláspontot foglaltak el.²⁰

A kormány bemutatkozását követő hetek elég gyors kiábrándulást hoztak az aradi csoport számára. Mert bár a nemzetiségek szempontjából kedvező jelnek látszott, hogy Tisza — takarékosági okokból — közel három millió koronával csökkentette a földművelésügyi, kereskedelemügyi, vallás- és közoktatásügyi minisztériumok együttes költségvetését, s ez a dzsentrimetés, a *sinecura*, a felekezeti iskolákra nehezedő nyomás csökkenését jelenthette, látniok kellett azt is, hogy felajánkozásuk a kormánykörökben nem talált meghallgatásra.²¹ S bár egy ideig abban reménykedtek, hogy a kormány nem tudván megegyezni a függetlenségi párttal, soraikban fog szövetségest keresni,²² hamarosan kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy sem Tisza, sem más vezető szabadelvű politikus nem mutat hajlandóságot a velük — tribunistákkal — való megegyezésre. A parlamenti viták — elsősorban az 1903. november 30-i — során bebizonyosodott, hogy Tisza, a románokkal való egyezkedési hajlamai mellett a dualista korszak magyar nacionalista államférfiainak szabványos nemzetiségi politikáját követi, s a nemzetiségekkel szembeni állásfoglalását a pártpolitikai viszonyok alakulása jelentős mértékben befolyásolja.

Amikor november végén lehetségesnek látszott, hogy a kormány a parlamenti békét az ellenzék megosztása és az erősebbik féllel való megegyezés révén valahogy helyreállítsa, Tisza nem habozott ráállni az alkura. A miniszterelnök kísérletet tett — s ez nem mondott ellent addigi állásfoglalásának — az ellenzék katonai-nyelvi követelések vonaláról a hazai nemzetiségekkel szembeni nyelvi követelések felé fordítására.²³ November 30-i beszédében Tisza — Kossuth Ferenc aznapi békeajánlatának gondolatát ismételve — félreértetlenül leszögezte, hogy a magyar nyelvnek a nemzetiségi iskolákban való tanítását korábbi ígéreteinek megfelelően fokozott mértékben kéri majd számon, s ennek érdekében bizonyos „gyakorlati intézkedések” megtételére is sor kerül. Rövidesen kiderült, hogy ezek a „gyakorlati intézkedések” egy új, az ún. Berzeviczy-féle népiskolai törvényjavaslat megalkotását jelentik.

Decembertől aztán az aradi csoport leszámolt a Tisza jöveteléhez fűzött reményekkel. Néhány mentegetőző cikk után — amire a román nemzetiségi mozgalom másik irányzatához való viszonyuk rendezése érdekében nagy szükség volt²⁴ — hamarosan hangot változtatott. „Ha még Tisza sem változtat

²⁰ Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. IV. köt. (1903—1906). Bpest. 1966. 75—79. l. III. Guvern nou, sistem vechiu. Gazeta Transilvaniei, 1903. nov. 3.

²¹ Economile lui Tisza. Tribuna Poporului, 1903. dec. 10.

²² Ld. Tribuna Poporului, 1903. dec. 3., 5.

²³ 1903. nov. 30-i képviselőházi beszéde. Ld. Beszédei. II. köt. 175—177. l. Értékelésre ld. *Dolmányos I.*; i. m. 275—276. l.

²⁴ A *passzivist* román politikusok azzal vádolták az aradiakat, hogy Tisza szekerét tolták. Ld. „Nationalisti” guvernamentali. Gazeta Transilvaniei, 1903. nov. 15. Jellemző a vád nagy horderejére, hogy közel tíz év múlva, amikor kiújul a harc a pártvezetés és az aradiak között, újra előkerül az a vád, hogy ezek Tisza első kormányraléptét magyarnyelvű vezércikkben köszöntötték. Ld. *Al. Vaida-Voevod*: Mangra, Tisza și Tribuna. Brașov. 1911. 97. l., „Tribuna”.

semmit a mi javunkra, elítélendő politikai hozzánemértés és gyávaóság volna tovább várni . . . , hogy magatartásunk vagy taktikánk révén itt-ott megkönnyítsük a kormány helyzetét.”²⁵ Az 1904. évi első számával újra *Tribuna* címen megjelenő napilapjuk ismét meghirdette „a hazai nem-magyar népekkel való összefogást, mint a megváltás egyetlen zálogát”.²⁶

Az új hangvételre a kormányzat is felfigyelt. S szinte azért, hogy az aradiak csalódása teljes legyen, 1904 januárjában lapjuk egyszerre három sajtópert kapott.²⁷ Ennek azért volt nagyobb jelentősége, mivel a Tisza-kormány alatt a „nemzetiség elleni izgatás” címén indított sajtóperek úgyszólván teljesen szüneteltek.²⁸ A tartós kormányzásra készülő Tisza kabinet, úgy tűnik, egyelőre lemondott a nemzetiségi sajtó „megrendszabályozásáról” — mivel a miniszterelnök a szocialista és nemzetiségi mozgalom propagandatevékenységének hatásosabb korlátozása céljából tervbevette a büntetőtörvénykönyv idevágó intézkedéseinek (171—173. §) megszigorítását.²⁹

Rövidesen az aradi csoport ezidőtájt utolsó vállalkozásai is kudarcba fulladtak. Amikor Tisza Kristóffy Józsefet, Nagylak országgyűlési képviselőjét Szatmár megyei főispánnak nevezte ki, az így felszabadult mandátumot az aktivisták, a helybeli szlovákokkal kötött megállapodás alapján, nemzetiségi programmal fellépő román képviselő, egy aradi ügyvéd számára akarták megszerezni.³⁰ Tisza azonban nagy súlyt fektetett a választásokra. Bécsből személyesen utasította a csanádi főispánt, hogy „résen álljon”, s „a hatóság a választók békéjét, biztonságát s bevonulási és szavazási szabadságát *feltétlenül* biztosítsa”. A szlovákok és románok közötti akcióegység megbontása céljából szakértőnek a helyszínre irányította „a választási küzdelmek vezetésében járatos” Haydin Imre kormánypárti szlovák képviselőt.³¹ Az eredmény természetesen nem maradt el. A második, s később a harmadik választási kísérlet kudarcra³² egyben azt jelentette, hogy az aradi csoport nem képes a szászvárosi aktivista jobbszárny képviselője, dr. Vlád Aurél mellé saját maga számára mandátumot szerezni, s az egész aktivista irányzat gyakorlati vezetését magához ragadni. Az aradiak hajótörései közepette a mozgalom informális súlypontja teljesen átcuszótt az aktivista jobbszárny szászvárosi centrumába. Az aradi „Tribuna” ettől kezdve népszerűsége, radikálisabb hangvétele, a passzivisták és a kormány kíméletlen ostromozása révén lényegében e jobbszárny pozícióját erősítette.

Gazeta Transilvaniei, 1911. febr. 23., ill. Contele Tisza István. Tribuna Poporului, 1903. nov. 10. — E csoport álláspontjának alakulására ld. Program contradictoriu. Tribuna Poporului, 1903. dec. 6.; „Tribuna”. Tribuna, 1904. jan. 7., „1904”. Tribuna, 1904. jan. 14.

²⁵ Rostul politicei noastre. Tribuna, 1904 febr. 4.

²⁶ „Tribuna”. Tribuna, 1904. jan. 7.

²⁷ Bernáth Géza igazságügyminiszteri államtitkár 1904. aug. 30-i átirata a miniszterelnökhöz. *Kemény G. Gábor: Iratok* . . . IV. köt. 238—241. l., illetve Tribuna, 1904. jan. 28.

²⁸ Ld. Bernáth államtitkár jelzett iratát, ill. *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora*. II. köt. Bpest. 1934, 150. l.

²⁹ Tisza István belügyminiszter 1903. dec. 4-i átirata Plósz Sándor igazságügyminiszterhez a sajtóperek tárgyában. *Kemény G. Gábor: Iratok* . . . IV. köt. 37—38. l.

³⁰ Libertatea, 1904. jan. 1. — Az 1904 augusztusi pécskai választásokra ld. Aradi Közlöny, 1904. aug. 27.

³¹ Tisza István miniszterelnök 1904. febr. 22., ill. márc. 2-i levele Meskó Sándor Csanád megyei főispánhoz. MTA Kézirattár, Politika 8-r. 8.

³² Libertatea, 1904. márc. 12.

Ezerkilencszáznégylejére tehát a román nemzeti mozgalom minden irányzata, ha bizonyos különbségekkel is, inkább ellenségesen mint tartózkodóan foglalt állást a Tisza-kormányal szemben.

Ilyen román vonatkozású belpolitikai körülmények között adta ki Tisza 1904. január 6-án az erdélyi főispánokhoz intézett bizalmas körlevelét. A körlevél arról tájékoztatta e főtisztviselőket, hogy „a román nemzetiségi mozgalom beható, alapos és részletes megismerése céljából” „pár hét múlva” bizalmas értekezlet összehívására kerül sor, s ennek jobb előkészítése érdekében minden főispán 12 pontból álló kérdőívet kapott, hogy a megbeszélést „lehetőleg konkrét tényekkel és adatokkal támogassa”.

A kérdések „a román intelligencia” politikai magatartása, a nemzetiségi mozgalom világi és egyházi vezetői, a mozgalom megyei központja és hatóságára, a Romániával való összeköttetés, lapszerkesztők, újságírók és sajtómecénások iránt érdeklődtek. De ezen túlmenően, a kérdőpontok a magyarországi román nemzetiség életének szinte minden területét felölelték. Külön probléma gyanánt szerepelt a román pénzüzetek működése, politikai tevékenysége, a különféle egyletek és társaskörök szerepe, a főpapok és papneveldek szelleme, a nemzetiségi politikusok agitációs módszere stb. Végül a X. és XII. kérdés arra utalt, vajon bevonható-e a román intelligencia és lelkesítő kar nemzetiségi mozgalomtól tartózkodó része „a magyar társadalmi és politikai életbe”, s hogyan lehetne a nemzetiségi mozgalomról megbízható tájékoztatást szerezni.³³

Sem a főispánokhoz intézett bizalmas körlevél, sem az eredeti fogalmazvány nem ad választ arra a kérdésre, vajon mi készítette a miniszterelnököt ilyen tanácskozás egybehívására. Klebelsberg Kunó miniszteri segédtitkár pársoros feljegyzése, miszerint „a román nemzetiségi mozgalom ellen való tervszerű védekezés legelső feltétele, hogy az országnak románság lakta összes vidékeiről megbízható és részletes adatok és értesülések álljanak rendelkezésre, s így a román nemzetiségi kérdés a maga egészében áttekinthető legyen” — semmit sem árul el az akció indító okáról. Van azonban még egy miniszterelnökségi átirat, az, amelyet Tisza Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett a főispáni értekezlet tárgyában. Az aláírt, de mégis visszatarított levél nyilván titoktartási okokból áthúzott első mondata így hangzik: „Bukaresti követségünknek sűrűbben érkező jelentéseiből arról győződtem meg, hogy a román kultúrliga ügylatszik megint meg szándékozik mozdulni.”³⁴ A vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett levél a román tanintézetek és egyházak politikai magatartására vonatkozó adatok tájékoztatás céljából való átküldését szorgalmazza.

A bukaresti „Liga Culturală” tevékenységére utaló megjegyzés s a szétküldött kérdőívek V. pontja — „létezik-e valamely összeköttetés s ha igen, minő az itteni és a Romániában lakó románság között?” — azt mutatja, hogy a tervezett főispáni értekezlet összehívására a magyarországi románok helyzetével

³³ A kérdőív lelőhelye: OL ME 1904: XIV. 152—3384. Közl. *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 113—114. l.

³⁴ Ld. Tisza István miniszterelnök 1904. jan. 23-i, Berzeviczyhez intézett levelét. OL ME 1904. XIV. 152—412. *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 117. l. Az átjavított levél híven tükrözi Tisza hivatali vezetési elveit, az olyan gyakorlati politikus módszereit, aki tudatában van annak, hogy mennyire alkalmas az eddiginél általában bonyolultabb és kényesebb problémák megoldására rendelkezésre álló adminisztratív gépezet. E vezetési teoria szerint még a társminiszter, vagy annak főtisztviselői, egy-egy elvégzendő feladatról csak annyit tudhatnak, amennyi munkájukhoz feltétlenül szükséges.

szorosan összekapcsolódó *külpolitikai okokból* került sor. Az a külső tényező, mely a tanácskozás összehívásának közvetlen kiváltó okát képezte, Románia és az Osztrák-Magyar Monarchia viszonyának változásaiban, s az erdélyi románság politikai helyzetének e kérdés alakulásában vitt szerepében kereshető.

2.

A magyarországi román nemzeti mozgalomra a XIX. század utolsó évtizedeitől jelentős hatást gyakorol a független Románia léte és fokozatos megerősödése.³⁵ A kilencvenes években a román nemzetiségi politikusok szorosabb kapcsolatra lépnek a határon túli román politikai csoportosulásokkal. Hamarosan a romániai pártok hatalmi vetélkedése is érezteti hatását a Kárpátokon innen. Az erdélyi passzivistákat jobbára a regáti konzervatív párt, az aktivista irányzatot viszont elsősorban a D. A. Sturdza irányítása alatt álló liberális párt támogatta.³⁶

A két ország román polgári pártjainak bizonyos fokú összekapcsolódása azt jelentette, hogy az erdélyi románok helyzete és politikai magatartása Romániában nemcsak külpolitikai, hanem állandó jellegű pártpolitikai kérdés lett. Az ellenzék odaát azzal vádolta a kormányt, hogy „nem védelmezi az erdélyi románokat”, nem vállalkozik a „becsületlen alkusz” szerepére, ami pedig a Monarchiához való szövetségi viszonyból megilletné.³⁷ A politikai kölcsönhatás odáig fejlődött, hogy az ún. „nemzeti kérdéssel” parlamenti többséggel bíró, viszonylag szilárd kormányt is sikerült megbuktatni.³⁸

1901-ben az átmeneti junimista-konzervatív kabinetet felváltó Sturdza kormánynak az aktuális pénzügyi nehézségeken túlmenően tehát különös figyelmet kellett szentelnie a nemzeti kérdésnek, mint a mindenkori ellenzék egyik fő fegyverének. A román kormányoknak óvatosan kellett kezelni ezt a kérdést, mivel mindenkor feltétlenül szükségük volt az Osztrák-Magyar Monarchia politikai támogatására. Tekintve, hogy ez a támogatás elsősorban diplomáciai természetű volt, s a román külpolitikát nagymértékben maga Károly király irányította, Bécs és Bukarest között a századfordulón az osztrák-magyar követ, Pallavicini János örgróf volt az összekötő kapocs. Pallavicini, akinek komoly befolyása volt a román politikai életre, korábban ellenezte a liberálisok hatalomrajutását,³⁹ s megnyerése így különösen fontos volt Sturdza számára.

³⁵ *I. Tóth Zoltán*: A nemzetiségi kérdés a dualizmus korában 1867—1900. Századok, 1956. 3. sz., 368—393. l.

³⁶ A magyarországi románok politikai megoszlása és a romániai pártok közötti összefüggésre lásd *M. Constantinescu — G. Penelea*: Insemnările din inchiisoare de la Seghedin ale doctorului Ioan Rațiu. Studii, 1965. 2. sz. 353—362. l.; *Ioan Slavici*: Inchisorile mele. Buc. (1927) 5—61, 228—230. l.; *Ioan Slavici*: Tribuna și tribunăștii. Orăștie 1896; *T. Maiorescu*: Istoria contemporană a României. Buc. 1927. 227., 306—308. l.; *Ioan Georgescu*: Ioan Rațiu. Sibiu. 1928. 167—173. l.; *N. Filipescu*: Discursuri politice I. Buc. 1912, 272., 303., 500—501. l. A kérdés magyarnyelvű összefoglalását ld. *Biró Sándor*: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény. Kolozsvár. 1942. 98. l.

³⁷ *M. Constantinescu — G. Penelea*: i. m.; *I. Maiorescu*: i. m. 333. l.; *Jancsó Benedek*: A román irredentista mozgalmak története. Bpest. 1920. 160. l.

³⁸ Vö. a liberális kormány 1899-es bukása. *N. Iorga*: Istoria românilor X. Buc. 1939, 276. l.; *Jancsó B.*: i. m. 258—260. l.

³⁹ Pallavicini már 1900-ban a román király megbízásából puhatolózott a román pártok között a kormányalakítás ügyében. *Al. Marghiloman*: Note politice 1897—1924. I. köt. Buc. 1927, 26. l.; — 1901-ben vitt szerepére ld. Henry bukaresti francia követ jelentését Delcasséhoz 1901. febr. 23., ill. dec. 26. DDF. 2e série I. köt. 401, 580. sz. irat.

A követ hamar felismerte az újonnan kialakuló helyzetet, s az osztrák-magyar—román titkos szerződés rövidesen időszerű megújítása érdekében támogatta az egyébként németbarát érzelmű Sturdzát. Mindenekelőtt látván, hogy a kormány az elhúzódó pénzügyi válság miatt igen gyenge lábbon áll,⁴⁰ a konzervatív ellenzék pedig — melyet részben maga Pallavicini is segített elűtni a hatalomtól⁴¹ — minden eszközt fel fog használni az új kabinet megbuktatására; a kettős monarchia közvetett támogatását biztosította Sturdza számára.⁴²

Az ellenzék természetesen a nemzeti kérdést is felhasználta arra, hogy a kormányzatnak minél több nehézséget okozzon. Ezen a téren Take Ionescu konzervatív politikus jelentette a legtöbb veszélyt, úgy is mint nagy intrikus és kitűnő debatter, s úgy is, mint akinek az erdélyi román nemzeti párttal és az erdélyi románokkal még kultuszminisztersége idejéből élénk kapcsolatai voltak.⁴³

Ionescu semlegesítése tehát elsőrendű feladatnak látszott. A magyar kormány a maga részéről a vele összeköttetésben álló brassói románokat vette megfigyelés alá,⁴⁴ Pallavicini viszont személyes tekintélyének latbavetésével próbált nyomást gyakorolni az ellenzéki vezérszónokra, különösen lapja — a „Roumanie” — hangjának mérséklése érdekében.⁴⁵ Úgy tűnik, hogy főleg ennek köszönhetően, Take Ionescu jó ideig nem vetette fel az erdélyi kérdést, hanem a macedóniai románok problémája felé fordult,⁴⁶ amivel viszont épp a megtámadott kabinetnek tett szolgálatot. Valószínűleg nem tudott arról, hogy a román kormány 1901. április 20-án kelt titkos emlékiratában épp a macedóniai válságra hivatkozva kívánt Németországgal katonai szövetséget kötni.

Romániát még 1883-tól titkos szerződés⁴⁷ fűzte az Osztrák-Magyar Monarchiához s egyben a hármasszövetséghez. Ez a szerződés azonban a király és néhány vezető politikus megfontolásain túl, a történelmi fejlődés következtében kialakult polgári román nemzeti törekvések és a kettős monarchia pusztá léte közötti ellentmondás miatt tartós gyökerekkel nem bírhatott.⁴⁸ A szövetség bizonytalanságát időnként növelte az osztrák-magyar és a román balkánpolitikában megmutatkozó különbség is.

Auszria-Magyarország az Oroszországgal kötött 1897-es megállapodás⁴⁹ értelmében a századvégen kiújuló macedóniai válság⁵⁰ kérdésében a balkáni

⁴⁰ T. Maiorescu: i. m.

⁴¹ Henry Delcasséhoz. DDF. i. h.

⁴² A követ kérésére az orsovai hajózási közegek például utasítást kaptak, hogy a kényes Vaskapu-forgalomban „a románokkal szemben a lehető legnagyobb előzékenységgel járjanak el és gondosan kerüljenek minden összetűzést, vagy olyan esetek felmerülését, melyek Románia fennhatósági jogait csak távolról is érinthetnék”. Pallavicini bukaresti követ 1901. márc. 3-i jelentése, illetve a miniszterelnök márc. 9-i átirata a kereskedelemügyi miniszternek. OL ME 1912. XXV. 36—1901. XXXI. 883.

⁴³ Jancsó B.: i. m. 204—208., 249. l., Pallavicini idézett jelentése.

⁴⁴ Miniszterelnöki utasítás Brassó vármegye főispánjához. 1901. márc. 9. OL ME 1912. XXV. 36—1901. XXXI. 883.

⁴⁵ Külügyminiszteri átirat a miniszterelnökhöz. 1901. márc. 24. OL ME 1912. XXV. 36—1901. XXXI. 883—1779.

⁴⁶ Külügyminiszteri átirat a miniszterelnökhöz. 1901. ápr. 25. Uo. 1901. XXXI. 883 — 1793.

⁴⁷ A. Pribram: Die Politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns. 1879—1914. Wien. 1920. 30—33. l.

⁴⁸ Bányai, L.—Bugnariu, T.: Tradarea.

⁴⁹ (Palotás Emil) E. Палоташ: К истории соглашения 1897. г. между Австро-Венгрией и Россией. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis — Sectio Historica Tom. IV. 123—134. l.

⁵⁰ (Palotás Emil) E. Палоташ: Из дипломатической истории македонского вопроса на исходе XIX. века. Annales Univ. Scientiarum Budapestiensis — Sectio Historica. Tom. V. 117—146. l.

status-quo változatlan fenntartását tűzte ki célul. Ilyen viszonyok között tehát, amikor Romániát és a Monarchiát egy formájában defenzív szerződés, a Monarchiát és Oroszországot pedig a korábbi helyzetet konzerváló megállapodás kötötte egybe, a balkáni szerepének fokozására aspiráló román kormány diplomáciailag mozgásképtelen volt.⁵¹ Az egyetlen lavirozási lehetőséget az biztosíthatta, ha a kettős monarchia és a cári birodalom viszonya romlik.⁵² Ennyiben a román kormány érdekei egybeestek Berlin érdekeivel, s ezt a vékony szálát használta fel Sturdza, hogy az eddigi szövetségi rendszert átalakítsa, azaz közvetlenül Németországgal kössön katonai megállapodást.⁵³ A „négyes szövetség” kialakítása azt a célt szolgálta volna, hogy a balkáni statusquot képviselő osztrák — orosz törekvések ellenében Romániát Németország támogatná az esetleg Macedóniával megnagyobbodó Bulgáriával szemben.⁵⁴ A hármasszövetség kibővítése viszont az osztrák-magyar külpolitika érdekeinek is megfelelt annyiban, anenyiben a Balkán-kérdésben, az elmérgesedett román — bulgár viszonyban, Bécs egyelőre Romániát, Szentpétervár viszont Bulgáriát tekintette ütőkártyának.⁵⁵ Ezen túl Bécsben jól tudták, milyen gyöngye szálak fűzik Romániát a Monarchiához, s így nyíltan támogatták Sturdza tervét.⁵⁶ Az osztrák-magyar külügyi szolgálat és a hadvezetés így akarta Romániát „valóban szorosan” a Hármasszövetséghez kapcsolni. Ezt szolgálta von Beck vezérkari főnök bukaresti látogatása is.⁵⁷

Az osztrák-magyar diplomácia tehát — akárcsak minden más külügyi szolgálat a két nagyhatalmi csoport végleges kialakulása előtti időkben — igen bonyolultnak tűnő kombinációkkal dolgozott. Hajlandónak mutatkozott Románia közvetlen szövetségi függésén bizonyos fokig lazítani, mert ezzel alkalmasint Németország és Oroszország viszonyát rontani lehetett,⁵⁸ s egyúttal a német — osztrák-magyar — román szövetségi rendszert is szilárdabb alapokra vélte helyezni.

A szövetségi rendszer átalakítására irányuló román kísérletezések időszaka a Bécs és Bukarest közötti viszonylag harmonikus együttműködést biztosította. S ez az együttműködés feltételezte, hogy a román kormány az ország határain belül szigorúan elfojt minden olyan kulturális és politikai tevékenységet, mely a Monarchiában élő románság helyzetével valamilyen kapcsolatban áll. Saját jól felfogott érdekein túl ezért tett meg mindent az új kormány, hogy a romániai Liga Culturală tevékenységét is minél szűkebb területre korlátozza.

⁵¹ Henry Delcasséhoz 1902. febr. 17. DDF. 2e série 2. 95. sz. irat.

⁵² Henry Delcasséhoz 1903. jan. 23. DDF. 2e série 3., 39. sz. irat, illetve *Ernst Ebel*: Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877/78 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913. Berlin. 1939. 106. l.

⁵³ *E. Ebel*: i. m. 88—99. l.

⁵⁴ Mühlberg államtitkár Bülow kancellárhoz. 1901. júl. 22. Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. (A továbbiakban; GP.) 18. köt. II. 5800. sz. irat.

⁵⁵ Oroszország állásfoglalására ld. Henry Delcasséhoz 1902. dec. 19. DDF. 2e série 2. 533. sz. irat, ill. Die Britischen amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898—1914. Stuttgart—Berlin—Leipzig. 1931. 5. II. 179. l.

⁵⁶ Richthofen államtitkár Kiderlen bukaresti német követnek. 1901. szept. 6. GP. 18. II. 5809.

⁵⁷ Romberg bécsi német követ Bülownak. 1901. aug. 28. GP. 18. II. 5808.

⁵⁸ *E. Ebel*: i. m. 97. l.

A Liga Culturală⁵⁹ mint társadalmi szervezet a különböző jogar alatt élő románok nemzeti szolidaritása, öntudatának ápolása és a kulturális egység fejlesztése céljából alakult. A kulturális felemelkedést ösztöndíjak, könyv- és lapkiadás, valamint alkalmi pénzsegélyek segítségével kívánta előmozdítani. E szövetség ugyanakkor jelentős tevékenységet fejtett ki a királyság területén kívül élő románok politikai-kulturális helyzetének európai ismertetése érdekében.⁶⁰

Megalakulásától kezdődően a Liga jobbára a liberális párt szervezete volt.⁶¹ Ennek megfelelően tevékenysége akkor volt nagyobb jelentőségű, amikor az ellenzékben levő liberális párt érdekeit támogatta. A kilencvenes évek közepéig a szövetség megmaradt liberális színezetűnek, a századvégen azonban a liberális párt bomlásával vezetése részben olyan emberek kezébe került, kiket a pártvezér már nem tudott teljesen a markában tartani.⁶² Pedig a Liga a nemzeti kérdés ébrentartásával, alkalmi tüntetések rendezésével egyrészt maga mellé állította a nemzeti egység gondolatát támogató közvéleményt, ezzel külpolitikai — a tüntetések elfojtása esetén belpolitikai — nehézségeket okozott a kormánynak, hisz ez utóbbinak ragaszkodni kellett az Osztrák-Magyar Monarchiával kötött szerződéshez, melyet nemcsak a romániai közvélemény, hanem még a vezető politikusok legnagyobb része előtt is titokban tartottak.⁶³ Ilyen formán a szövetség a két nagy párt közötti ütköző tampon szerepét töltötte be, s ez döntő befolyással volt további működésére. Sturdza már megelőző kormányzata alatt is igyekezett mérsékelni a Liga tevékenységét,⁶⁴ s talán szándékosan is előmozdította bomlását.⁶⁵

A századfordulót követően a liberális párt, mint hatalmon levő csoportosulás, már teljes mértékben felismerte, hogy a Liga szervezete mindenkor csak az ellenzék kezében használható fegyver. Ettől kezdődően a kormány — s különösen a miniszterelnök — kettős játékba kezd. Nem vonja meg teljesen a korábbi támogatást, nehogy az ellenzék jusson döntő pozíciókba a szövetség vezetésében; ugyanakkor a nyugodt kormányzás érdekében céltudatosan arra törekszik, hogy a Ligát jelentéktelenségre kárhoztassa.⁶⁶ Az új kormány ilyen irányú tevékenysége

⁵⁹ A „Liga pentru unitatea culturală a românilor” 1891. jan. 24-én alakult Bukarestben. Létrejöttét az eddigi történeti irodalom az EMKE megalakulása által kiváltott reakciónak tekinti. Ld. *Al. Olteanu*: *Liga Culturală și Unirea*. Familia, 1939. 1. sz. 76. l.; *Șt. Pascu*: *Istoria Transilvaniei*. Blaj, 1944. 251. l., illetve *V. Nelea*: *Les antécédents et la lutte de la „Ligue Culturelle” pour l’unité nationale*. Revue Roumaine d’Histoire, 1965. 3. sz. 547—570. l. A szövetség tevékenységének politikai oldalát mutatja be még *Polónyi Nóra*: *A Liga Culturală és a román nemzetiségi törekvések*. Bpest. 1939, 98. l. Az osztrák-magyar diplomácia magatartásáról szól még: *Helge Granfelt*: *Der Dreibund nach dem Sturze Bismarcks. 1895—1902*. Gleerup-Lund (Stockholm) 1964, 133—155. l.

⁶⁰ A szövetség propagandatevékenységére ld. *V. Nelea*: i. m., *Polónyi N.*: i. m. 44—47. l., *Mikó Imre*: *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt (1865—1920)*. Lugos. 1936. 5—9. l. *G. Moroianu*: *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*. Transilvania, Banatul Crișana, Maramureșul. 1918—1928. Buc. 1929. III. (KlNy.)

⁶¹ *Al. Olteanu*: i. m. 76. l., *E. Ebel*: i. m. 70. l., *Polónyi N.*: i. m. 93. l.

⁶² A liberális párt bomlására ld. *T. Maiorescu*: i. m. 364. és kk. l. A Liga viszonylagos függetlenségére ld. *M. Constantinescu—G. Penelea*: i. m.

⁶³ *Lukinich Imre*: *Románia politikai kapcsolatai az Osztrák-Magyar Monarchiával 1914-ig*. Ld. *Deér J.—Gáldi L.*: *Magyarok és románok*. II. Bpest. 1944, 188—189. l.

⁶⁴ *Al. Olteanu*: i. m. 83. l., *T. Maiorescu*: i. m. 357. l.

⁶⁵ *T. Maiorescu*: i. m. 338. l. — Pallavicini szerint a liberális párt ellenzéki korszakaiban támogatta leginkább a szövetséget. Ld. 1903. jún. 13-i jelentését. OL ME 1912. XXV. 36. 1903. XV/b. 1027—2878.

⁶⁶ A Liga 1901-es kongresszusán Urechia elnök a kormányra célozva keserűen megjegyezte: „Viele Politiker eifrige Nationalisten sind bis zu dem Augenblick, wo sie zur Macht gelangen, danach aber von den Bestrebungen der Liga nichts mehr wissen wollen”. Ld. Pallavicini 1901. júl. 8-i jelentését. OL ME 1912. XXV. 36. (1901. XXXI. 883—2239).

megfelelt a bukaresti osztrák-magyar követ elképzelésének, aki különös figyelemmel szemlélte a szövetség működését. Minden tervbevett megmozdulás előtt felkérte a román miniszterelnököt, hogy személyes közbelépésével akadályozza meg az esetleges Monarchia-ellenes tüntetéseket.⁶⁷ Sturdza e kívánságoknak jobbára eleget tett, s rendszerint V. A. Urechia elnökön keresztül igyekezett csillapítani a kedélyeket.⁶⁸ A Liga kézbe tartása érdekében simította el maga a miniszterelnök az 1900—1901-es nagyarányú sikkasztást⁶⁹, s bár ezután a kormány lehetőleg került minden közelebbi kapcsolatot e szövetséggel, ez utóbbi vezetősége egy időre ismét Sturdza engedelmes eszközévé szelidült.

1901 novemberében Romániában nagy történelmi emlékünnepségre került sor Mihály vajda (Mihai Viteazul) halálának 300. évfordulója alkalmából. Tekintettel az ünnepség erdélyi vonatkozásaira, a magyar belügyminisztérium utasította a román lakosságú vármegyék főispánjait, hogy a tervezett ünnepéllyel összefüggésben látszó jelenségeket éber figyelemmel kísérjék, s azon való részvételre útlevelet ne adjanak ki. A Belügyminisztérium feltételezése szerint a bukaresti ünnepélyen „a magyar állam egysége ellen eddig ellenséges érzülettel viselkedő román liga vezéregyéniségeinek döntő befolyása következtében, a magyarországi románok politikai magatartásának irányítására oly társadalmi, kulturális és tisztán politikai természetű intézkedések fogantatása fog határozatilag kimondatni, melyek hatásukban a magyar állam egységére hátrányosak lehetnek”. Ezért a bukaresti külügyi képviselőt utasítást kapott, hogy a román kormánynál, amennyire az lehetséges, közbenjárjon, próbálja megakadályozni egy esetleges „magyarellenes izgatás” bekövetkezését, s az ünnepségen résztvevő magyarországi románok szerepléséről részletes jelentést küldjön.⁷⁰ Pallavicini ezúttal ugyan feleslegesen interveniált a román miniszterelnöknél,⁷¹ jelentése azonban rávilágít arra az együttműködésre, ami közte és Sturdza között a Liga tevékenységének visszaszorításában kialakult. A miniszterelnök több ízbeni fellépésével lassacskán maga ellen hangolta a Liga elnökségét, különösen V. A. Urechia professzort, aki addig jobbára a kormány alkalmas és engedelmes eszközének bizonyult.⁷² 1901 végén halála olyan helyzetben következett be, amikor a Liga vezetése és a kormány között ismét elhidegültek a kapcsolatok.⁷³ Utóda, P. Grădişteanu szenátor, aki szintén a liberális párt Urechia-féle frakciójához tartozott,⁷⁴ ugyancsak hiába próbálkozott megállítani a szövetség hanyatlását, a szervezetek száma országosan csökkent,⁷⁵ s a határokon túli román értelmiség érdeklődése is megcsappant.⁷⁶

⁶⁷ OL ME 1912. XXV. 36—1901. XXXI. 883—1895.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ OL ME 1912. XXV. 36—1901. XXXI. 883—2239. ill. *Jancsó B.*: i. m. 240—241. l.

⁷⁰ Belügyminiszteri átirat a Miniszterelnökséghez, ill. miniszterelnök a külügyminiszternek. 1901. nov. 19, 28. OL ME 1912. XXV. 36—1901, XXXI. 883—4271.

⁷¹ Az utasítás ui. a Belügyminisztérium tévedése folytán egy hónappal megkésett. Ld. Pallavicini 1901. dec. 8-i és 20-i jelentését. OL ME 1912. XXV. 36—1901, XXXI. 883—4631.

⁷² V. A. Urechia professor, aki Jancsó Benedek szerint csupán „frázisos hazafi” volt (i. m. 289. l.) betegsége és öregsége miatt komolyabb kezdeményezésre alkalmatlannak bizonyult. Ld. *T. Maiorescu*: i. m. 352. l.

⁷³ Pallavicini idézett dec. 8-i jelentése.

⁷⁴ *T. Maiorescu*: i. m. 364. l.

⁷⁵ *Polónyi N.*: i. m. 94. l., *Jancsó B.*: i. m. 240. l., Pallavicini idézett dec. 20-i jelentése.

⁷⁶ „A mai közéletben a Liga már nem bír semmilyen jelentőséggel, mert nem sikerült egy racionális kultúrpolitika elveire alapozott programot kikristályosítani” — írja az erdélyi román aktivista irányzat mérvadó orgánuma, a szászvárosi Libertatea (1902. márc. 3.).

Ez az állapot az osztrák-magyar diplomácia és a román kormány számára egyaránt kedvező volt, fenntartása mindkét fél érdekét szolgálta. A külügyi szolgálat azonban jól tudta, hogy az adott viszonyok között elegendő egyetlen „elhibázott” intézkedés, akár Romániában, akár az Osztrák-Magyar Monarchiában az itt élő románokkal szemben, a nemzeti együvértartozás a Ligán keresztül, vagy más úton-módon Romániában ismételten megmutatkozik. S a diplomácia, mely különös gondot fordított Románia szövetségesként való megtartására — főleg a titkos szerződés aktuális megújításának előestéjén — ismételten igyekezett nyomást gyakorolni a magyar kormány nemzetiségi, különösen román vonatkozású politikájára. A külügyi hivatal szerint „a Culturliga elvesztette minden jelentőségét és nagynehezen tengeti életét. A nemzeti emlékünnepek, melyeket néha rendez . . . csendesen folynak le s alig keltenek nagyobb érdeklődést. El lehet mondani, hogy a mozgalom, mely egykor olyan nagy port vert fel, legalább ezidőszereint jelentéktelennek látszik. Ilyen körülmények között kerülni kell mindent, ami alkalmul szolgálhatna a mozgalomnak új életre ébresztésére.” Amennyire csak lehet, kerülni kell a szigorú rendőri intézkedéseket, az esetleges ünnepekre való kiutazási engedélyek megtagadását, vagy a résztvevők megfenyítését. Ezen a téren a bukaresti követ szinte szabad döntési jogot tart fenn önmagának, mondván, hogy minden romániai megmozdulást figyelemmel kísér, s szükség esetén a rendelkezésére álló — mint láttuk elég széleskörű — diplomáciai eszközökkel igyekezni fog azokat elnyomni vagy ellensúlyozni.⁷⁷ Álláspontját a miniszterelnökség magáévá tette, mondván: „szükséges, hogy mi is e törekvésében támogassuk s kívánságait lehetőleg figyelembe vegyük”.⁷⁸

A Pallavicini — Sturdza együttműködés azonban nem lehetett hosszú életű. Mert amíg Sturdza odahaza minden eszközzel támogatta az osztrák-magyar külpolitika érdekeit — köztük nem kis sikerrel a nemzeti egység-megnyilvánulások elfojtását, — addig a Habsburg diplomácia Németország nyomására elejtette Romániának a hármasszövetség kibővítésére, tehát balkáni aspirációinak szankcionálására irányuló javaslatát. Németország ugyanis, bár románbarát politikát folytatott, nem kockáztathatta, hogy egy ilyen szerződéssel tovább rontsa Oroszországhoz való viszonyát. A román titkosszerződést 1902. április 17-én, ill. júl. 25-én változtatás nélkül újították meg, meghagyván a Monarchiát a szövetség és Románia közötti formális kapocs szerepében.⁷⁹ Sturdzának tehát nem sikerült saját és Károly király régi tervét megvalósítania, az orosz—osztrák diplomáciai harapófogóból kilépnie, s szövetségeseivel egy expanzív román politikát elfogadtatnia.

A román kormány diplomáciai kudarca nagyjából egybeesett a német vámtarifamódosításokkal,⁸⁰ amelyek komoly nehézségeket okoztak a román állatkivitelnek is, s a pénzügyi válsággal, melynek felszámolásában a német banktőke csak túlzott feltételek mellett volt hajlandó részt vállalni.⁸¹ Bizonyos javulás állt be a román és bolgár kormány viszonyában, s csökkent a cári diplomácia Romániára gyakorolt nyomása a távolkeleti és perzsiai kérdések előtérbe tódulása következtében.⁸²

⁷⁷ Pallavicini idézett 1901. dec. 20-i jelentése.

⁷⁸ Uo. A Belügyminisztérium ilyen szellemű utasítást kapott.

⁷⁹ A szerződés megújítására ld. GP. 18. II. 5800, 5808, 5809, 5811. sz. iratok. Szövegét közli A. Pribram: i. m. 86—89, 92. l.

⁸⁰ E. Ebel: i. m. 86. l.

⁸¹ Henry Delcasséhoz, 1902. márc. 20. DDF. 2e série 2. 149. sz. A pénzügyi helyzetre ld. még: A. Papacostea: Románia Politică 1907—1925. Buc. é. n. 59—60. l.

⁸² Henry Delcasséhoz. 1902. febr. 17. DDF. 2e série 2. 95. sz. irat.

Ezek a tényezők nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Románia és a hármasszövetség viszonyában már 1902-től elhidegülés következzen be. A Monarchia hatalmába és katonai erejébe vetett hit mindég ingadozott,⁸³ s az új román külügyminiszter, Ionel I. C. Brătianu sem volt feltétlen németbarát.⁸⁴ A román diplomácia észrevette azt a bizonytalan, de mégis figyelemre méltó fordulatot, ami Oroszország távolkeleti elfoglaltsága miatt a Monarchia Balkán-politikájában megmutatkozott. Az Osztrák-Magyar Monarchia mintegy 1902 közepétől viszonylagos diplomáciai hegemon helyzetbe kerül a Balkánon, a hármasszövetség megújítása után tulajdonképpen elveti a román kormány Bulgáriával szembeni területi kompenzációs igényeinek támogatását, és az elkövetkező időszakban ez utóbbi megnyerésére is kísérletet tesz. Jórészt ennek következtében erősödnek meg a Monarchiával szemben szinte ellenséges szövetségesek, Szerbia és Románia kapcsolatai, szinte előrevetítve az elkövetkező Balkán-szövetség árnyékát s egyben jelezve, hogy a bécsi Ballhausplatz álláspontjától eltérően Belgrád és Bukarest mindinkább külön útra lépnek.⁸⁵

*

A századforduló után a nemzetiségi mozgalmak újabb kibontakozására a Széll-kormány a szokásos megtorló intézkedésekkel válaszolt. A kor politikai gyakorlatában ez elsősorban a nemzetiségi sajtó „megrendszabályozását” jelentette. A kormány először a délvidéki német sajtó, majd 1902 végén, illetve 1903 elején az erdélyi románok formális vezető politikai orgánuma, a nagyszabenyi *Tribuna* ellen indított sajtópereket. Az aktivista és passzivisták irányzatok harcából következő belső válsággal küzdő román nemzeti párt a lap további kiadásával járó költségeket nem tudta előteremteni, annál is inkább, mert a Liga eddigi pénzsegélyei a szövetség hanyatlásával megcsappantak, vagy talán teljesen elmaradtak.⁸⁶ Nyilvánvaló volt, hogy a *Tribuna* napjai megszámláltattak, az újabb per a lap megszüntetésével volt egyértelmű. A magyarországi sajtóperek igen kedvezőtlen visszhangot váltottak ki Romániában, ahol a Liga által szervezett tiltakozó gyűlések és tüntetésekre került sor. A magyar kormány ismételten felkérte Pallaviciniret, hogy ezek megakadályozása érdekében lépjen közbe a román kormánynál, ami meg is történt, bár Brătianu külügyminiszter eleinte megpróbált kitérni a kérések teljesítése elől.⁸⁷ Másrészt Pallavicini — részben pedig a román kormány — kívánságára a miniszterelnökség fontolóra vette, hogy a külföldnek szánt hivatalos román lap, az „Independance Roumaine” itteni postai

⁸³ *E. Ebel*: i. m. 97—99. l.

⁸⁴ Kiderlen szerint Brătianu a szerződés megújításakor „nem volt hátsó gondolatoktól mentes”. Kiderlen Bethmann-Hollweghez. 1909. aug. 7. GP. 27. I. 9758. sz., ill. *E. Ebel*: i. m. 105. l.

⁸⁵ A szerb sajtó állásfoglalása szerint a Monarchia „szabad kézzel beavatkozhat és védelmezheti” az elnyomott balkániakat, „s nincs más lehetőség mint Ausztria-Magyarország itteni jogait elismerni”. Eckardt belgrádi német követ Bülowhoz. 1904. febr. 14. GP. 19. I. 5997. sz. — Ld. még Wedel bécsi követ Bülowhoz. 1904. febr. 12. GP. 19. I. 5996. sz. — Szerbia és Románia érdekességéről ld.: Cambon londoni francia követ Delcasséhoz. 1903. febr. 13. DDF. 2e série 3. 80. sz., illetve *E. Ebel*: i. m. 114. l., *Jancsó B.*: i. m. 323. l., *Hans Uebersberger*: Österreich zwischen Russland und Serbien. Köln—Graz. 1958. 9—11. l.

⁸⁶ A századforduló előtti években a szövetség mintegy 20 000 lejnyi szubvenciót nyújtott a *Tribunának*, amit jobbra a sajtóperekből származó büntetések kifizetésére fordítottak. Ld. *I. Georgescu*: i. m. 172—173. l. — 1901-ben a szövetség mindössze 2000 K-t fordított erre a célra. Ld. Pallavicini 1901. jún. 8-i jelentését. OL ME 1912. XXV. 36—1901. XXXI. 883—2239. További pénzsegélyekről nincs tudomásunk.

⁸⁷ Pallavicini 1903. febr. 28-i és márc. 13-i jelentése. OJ. ME 1912. XXV. 36—1903. XV/b. 1027, 1027—1156.

forgalmát engedélyezze, sőt, a rossz nemzetközi visszhang miatt a sajtópereket mérsékelje.⁸⁸ Az elhatározást azonban számottevő intézkedés nem követte. 1903. május 6-án a sajtóperek elleni tiltakozásul nagyarányú diáktüntetésre került sor Bukarestben, melyet csak a csendőrség és rendőrség együttes fellépése tudott elfojtani.⁸⁹ Ez a tüntetés arra készítette Pallavicini őrgroftot, hogy jelentésében bírálja a magyar kormány nemzetiségi és parlamenti politikáját. Bírálata — a konzervatív kritika mintapéldája — úgy tünteti fel a bukaresti megmozdulásokat, mint a magyar kormány szigorú intézkedéseinek egyszerű ellenreakcióját; a hazai nemzetiségi mozgalom fokozódását viszont mint az előbbi visszatükröződését. Mindezt — mondja — az aktuális magyarországi parlamenti viszonyok mellett nem szabad felidézni. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a román kormány, különösen Vasile Lascăr, a király által pártfogolt belügyminiszter álláspontja „teljesen korrekt”, s igyekszik elnyomni a tüntetéseket, hisz ezek elhatalmasodása a Sturdza-kabinet számára külpolitikai okokból sorsdöntő lehet. Az ellenzék ugyanis a tüntetéseken keresztül ismét a nemzeti kérdést állította a kormány elleni támadás középpontjába, mely mögött már ismét bomlásnak indult a liberális párt.⁹⁰

A „Tribuna” sajtópere a lap megszűnésével végződött.⁹¹ S a vihar, amit felkavart, ismételen bebizonyította, hogy a Pallavicini—Sturdza-féle együttműködés sem Magyarországon, sem Romániában mélyebb alapokkal még a kormányokban sem bír; képtelen a nemzeti kapcsolat gondolatának megnyilvánulásait elfojtani.

A Liga Culturală 1903 júniusi kongresszusán újabb kísérlet történt a szövetség hanyatlásának megakadályozására. Határozatot hoztak arra, hogy az elnök terjesszen törvényjavaslatot a szenátus elé a Liga „jogi személyiségként” való elismerése céljából.⁹² A magyar kormány a szövetség vezetőinek támadó megnyilatkozásaira hivatkozva, a külképviseleten keresztül ez ellen többször óvatosan tiltakozott.⁹³ A román kormány a maga részéről egyelőre nem vett tudomást a Liga határozatáról, s az osztrák-magyar követet azzal bíztatták, hogy ilyen javaslat megvalósítására nem kerülhet sor. Ezek a válaszok azonban nem nyugtatták meg sem Pallavicinit, sem a magyar kormányt.

1903 őszére ugyanis Románia és az Osztrák-Magyar Monarchia viszonyában két olyan új tényező jelentkezett, mellyel Bécsben, Budapesten és Bukarestben egyaránt számolni kellett. Az egyik a magyarországi parlamenti válság romániai visszhangja, a másik a Sturdza-kormány helyzetének megingása volt. Az előbbi eredményeként a román politikusok — elsősorban maga a király — közeli lehetőségnek vélték az osztrák-magyar dualizmus megszűnését s Magyarország Ausztriától való elszakadását, ami az osztrák-magyar—román titkoszövetség értékének rohamos csökkenését jelentette volna.⁹⁴ A Sturdza-kabinet meggyöngülése, szemelőtt tartva, hogy a Liga Culturală vezetése a párton belüli

⁸⁸ OL ME 1912. XXV. 36—1903. XV/b. 1027.

⁸⁹ Pallavicini 1903. máj. 7-i és 21-i jelentése. OL ME 1912. XXV. 36 — 1903. XV/b. 1027—2304, 1027—2630. Henry Delcasséhoz. 1903. júl. 10. DDF. 2e série 3. 343. sz.

⁹⁰ Uo. ill. Tribuna Poporului, 1903. dec. 26. *Al. Marghiloman*: i. m. I. 36. l.

⁹¹ *Biró S.*: i. m. 96. l.

⁹² Pallavicini 1903. jún. 13-i jelentése. OL ME 1912 XXV. 36—1903. XV/b. 1027—2878. Az erkölcsi és jogi személyként való törvényes elismerés a szövetség számára a vagyonyűjtés kortáit feloldotta: *Jancsó B.*: i. m. 291. l.

⁹³ OL ME 1912. XXV. 36—1903. XV/b. 1027—3729, 4695, 5033.

⁹⁴ Henry Delcasséhoz. 1903. máj. 19., júl. 29., szept. 4. DDF 2e série 3. 252, 378, 418. sz., ill. Pallavicini 1903. dec. 19-i jelentése OL ME 1905. XVII. 127—1903. XVIII. 5337.

ellenzék⁹⁵ kezében összpontosult, azt jelentette, hogy a kormány már nem lesz képes ellenállást kifejezni a szövetség követeléseivel, s általában a romániai nemzeti egységtörekvésekkel szemben.⁹⁶

A Liga Culturală fokozódó tevékenysége⁹⁷ annál is inkább aggodalmat váltott ki a magyar kormányban, mert ekkortájt már Pallavicini is úgy látja, hogy az „erdélyi kérdést” a román politikai élet napirendjéről levenni lehetetlen, mivel ebben minden politikai párt bizonyos mértékig érdekelt.⁹⁸

A magyar miniszterelnökség — elsősorban Klebelsberg miniszteri s. titkár — megpróbált igazodni az új helyzethez, megkísérelte kezébe venni a kezdeményezést. Klebelsberg egy komolyabb bukaresti diplomáciai demarche-ot tervezett, melynek célja az lett volna, hogy a román kormányt a Liga Culturală-val szembeni szigorú fellépésre kényszerítse. Ennek előkészítése érdekében hat pontból álló kérdőívet szerkesztett mindazon főispánok számára, kiknek kormányzatára bízott vármegyében románajkú lakosság fellelhető volt.⁹⁹ A kérdőív a román nemzetiségi mozgalom okai, céljai, vezetői és hordozói iránt érdeklődött, lényege azonban az utolsó (6/e) kérdés volt: „tapasztalható-e, hogy a mozgalmat külföldről szítják s különösen tapasztalható-e, vagy sejthető-e a romániai Culturliga hatása, s ha igen, miből s főleg mely konkrét tényekből lehet erre következtetni?”¹⁰⁰ A kérdőívhez mellékelte levél az akció célját tárta a főispánok elé.¹⁰¹

Tisza miniszterelnök azonban nem fogadta el Klebelsberg felterjesztését, hanem saját belátása szerint új kérdőívet fogalmazott, azzal a szándékkal, hogy

⁹⁵ A liberális párt válságát Károly király is aggasztónak találta. *Al. Marghiloman*: i. m. I. köt. 36. l.

⁹⁶ A kormány és a Liga vezetőinek viszonyára Ld. Pallavicini 1903. dec. 3-i jelentését. OL ME 1912. XXV. 36—1903. XV/b. 1027—5033.

⁹⁷ A rendőrség 1903 őszén lefoglalta Cirtan (Kertzán) György erdélyi könyvcsempész több mint 70 000, részben kitiltott román sajtótermékből álló készletét, melynek egy részét a Ligától, illetve a román művelődésügyi minisztériumtól szerezte be. Később nevezett személyesen emelt panaszt Tiszánál — eredménytelenül. A román könyvcsempészet kialakulására és társadalmi funkciójára ld. *V. Curticăpeanu*: Răspindirea și prohibirea cărții românești în epoca dualismului austro-ungar. Studii, 1964. 6. sz. 1341—1370. l. *M. Constantinescu*: Zur nationalen Frage in Österreich-Ungarn. Ld. Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918. Bpest. 1966. 45—147. l.

⁹⁸ Pallavicini 1903. dec. 6-i, illetve 1904. febr. 12-i jelentése. OL ME 1912 XXV. 36—1903. XV/b. 1027—5033, OL ME 1905. XVII. 127—1904. XVIII. 337—852.

⁹⁹ Klebelsberg 1903. dec. 16-i előterjesztése. OL ME 1912. XXV. 36—1903. XV/b. 1027—5033.

¹⁰⁰ Klebelsberg tervezetében a következő kérdőpontok szerepeltek: „1. Nemzetiségi szempontból minő a törvényhatóság területén élő oláhság magatartása? 2. Ha mutatkozik az oláhok soraiban nemzetiségi mozgalom, úgy mi annak bevallott és gyanított célja? 3. Milyen intenzív a mozgalom, újabb keletű-e vagy régibb, erősebb-e vagy csak gyenge. 4. Milyen elterjedt? Csak a közeposztályt hatja-e át, vagy leterjedt már a köznépbe is? 5. Mi a mozgalom oka, miből indult ki, izgatásból, vagy egyéb kulturális, gazdasági, socialisticus mellékokból? 6. Ha izgatásból indult ki, úgy kik szítják a mozgalmat, nevezetesen:

a) a sajtó-e, s ha igen, mely lap, ki a szerkesztője s kik főmunkatársai? b) a papság-e, s ha igen a gör. kath.-e, vagy a gör. kel. s névszerint kik? c) valamely pénzintézet-e, s ha igen, annak mely rangú hivatalnokai? d) társadalmi vagy egyéb fel nem sorolt tényezők? e) tapasztalható-e, hogy a mozgalmat külföldről szítják, s különösen tapasztalható-e, vagy sejthető-e a romániai Culturliga hatása, s ha igen, miből, s főleg mely konkrét tényekből lehet erre következtetni?”

¹⁰¹ „Diplomáciánk felhívta a figyelmet arra, hogy a romániai culturliga ismét megmozdul. A ligának nemzetközi joggal ellenkező irredentisztikus működése ellen ugyancsak diplomáciánk útján nyomatékosan tiltakozni szándékozom, ámde a kilátásba vett demarche csak az esetben járhat sikerrel, ha nem általánosságokra és csupán gyanított dolgokra alapítatik, hanem konkrét tények alapján vétetik fogatba.” Ld. uo.

adott időpontban a román nemzetiségi kérdés megbeszélésére a főispánokat értekezletre hívja össze.

Az új kérdőív nem csupán azt tükrözi, hogyan formálta Tisza saját képére azt a gondolatot, mely nem tőle származott, de amelyet saját elképzelésébe beilleszthetnek talált, hanem azt is, hogy kérdései — az előterjesztett javaslattal ellentétben — szabatosak, a gyakorlat céljainak jobban megfelelnek, a román nemzetiségi mozgalom áttekintése szempontjából mindenképpen sikerültebbek.

Tisza kérdőíve egy teljesen új motívumot is tartalmaz. A tizedik kérdés így hangzik: „minő a román intelligencia és lelkesízi kar zömének magatartása; annak nemzetiségi mozgalomban részt nem vevő része bevonható-e a magyar társadalmi és politikai életbe; minő a viszony ezek s a magyar társadalom között?”

Ez a kérdés alkalmasint Tisza régi gondolatának, a legnagyobb hazai nemzetiséggel, a románokkal való megegyezési hajlandóságának lecsapódása. Az a tény, hogy épp az adott körülmények között, akkor került sor a kormány és a románok viszonyának felülvizsgálatára, amikor a román nemzetiségi mozgalom legmérsékeltőbb elemei is szembekerültek a hatalommal: azt mutatja, hogy a megegyezés gondolata akkor foglalkoztatta Tiszát leginkább, amikor a belső nehézségek mellett elsősorban a Monarchia bonyolult külpolitikai helyzete ezt megkívánta.

1904 tavaszán az Osztrák-Magyar Monarchia szempontjából továbbra is kedvezőtlenül alakultak a nemzetközi diplomáciai kapcsolatok. Áprilisban aláírták a francia—angol egyezményt, s ezzel lényegében létrejött az antant. Megalakulása elsősorban Németországot, de bizonyos fokig az Osztrák-Magyar Monarchiát is diplomáciai bekerítéssel fenyegette.

A francia—angol megállapodás, mint a francia külügyi szolgálat nagy sikere „mély benyomást keltett” Románia vezető politikai köreiből,¹⁰² s egyáltalán nem erősítette a Monarchiához fűződő kapcsolatokat.¹⁰³ E diplomáciai kötelek megerősítésének szüksége is arra sürgette Tiszát, hogy a kormány és a magyarországi román nemzetiség politikai vezető rétege közötti rossz viszony enyhítésére kísérletet tegyen.

*

Amikor Thaly Kálmán függetlenségi-párti képviselő és Tisza látványos megmozdulása közepette 1904 tavaszán valamelyest helyreállt a parlamenti béke, a románok, akárcsak a többi hazai nemzetiségek, fokozódó aggodalommal figyelték a Tisza-kormány kultuszminisztere, Berzeviczy Albert által tervezett törvényjavaslat születését. A nemzetiségi egyházak iskolafenntartó autonóm jogait sértő, magyarosító célzatú tervezet¹⁰⁴ azt mutatta, hogy a kormány alapvető kérdésekben — mint pl. nemzetiségek iskolai úton történő „megmagyarosítása”, a nemzetiségi politikusok tevékenységének adminisztratív eszközökkel való akadályozása — nem hajlandó eltérni az elődei által követett irányvonalról.

¹⁰² A francia—angol megállapodás hatására lásd Henry Delcasséhoz, 1904. ápr. 16. *E. Ebel*: i. m. 98. l.

¹⁰³ Ápr. 12-én Szerbia és Bulgária kötött katonai egyezményt. Ld. *Die internationale Lage und die Aussenpolitik Österreich-Ungarns in den ersten zwei Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts. Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900—1918*. Berlin, 1965. 84. és kk. l.

¹⁰⁴ Ajutorul ce ni-se pregătește. *Gazeta Transilvaniei*, 1904. jan. 5. Lásd még a román főpapok állásfoglalását a törvénytervezet ügyében 1904. máj. 27-én és 30-án tartott ankéton: *T. V. Păvățian*: *Cartea de aur*. VIII. köt. Sibiu. 1915. 146—160. l. A tervezetet ld. „Törvényjavaslat a népiskolai közoktatásról szóló 1868. XXXVIII. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876. XXVII. tc. módosítása tárgyában. Képviselőházi irományok (1901—6.) 35. köt. 380—456. l., közli *Kemény G. Gábor*: *Iratok* . . . IV. 383—426. l.

1904. június 30-án a költségvetési vitát lezáró beszédében ezt maga Tisza is megerősítette, amennyiben kijelentette, hogy „kormányzati és önkormányzati intézkedések egész sorozatával el lehet érni azt a célt, amelyet el kell érniünk, a hazafiatlan, hazaelenes izgatások megfékezését és az állami felügyeletnek kellő érvényesülését mindazon nagyfontosságú közintézményekben, melyeknek nevelő, fejlesztő hatása a honpolgárok felnövő nemzedékeire óriási fontossággal bír és ezért az államra nézve közönyös nem lehet”. Ismételten megígérte a büntető-törvénykönyv 171—173. §§-ainak oly jellegű módosítását, hogy a szigorítás „az államellenes és a társadalmi rend felforgatására irányuló izgatások ellen forduljon” és hozzátette, hogy az államapparátusnak „az államrendészeti feladatok terén sokkal intenzívebb tevékenységet kell kifejteni e megnyilatkozások felfedezése és büntetése érdekében”.

Ugyanakkor — korábbi beszédeihez hasonlóan — azt is kifejtette, hogy az államhatalom szigorának „nem a nemzetiségek nagy tömegei ellen, hanem azon izgató elem ellen kell irányulnia, mely azokat félrevezetni, ellenünk fordítani igyekszik”. Állást foglalt a nemzetiségi törvény revíziója ellen, s végezetül ismét megcsillagoltatott egy ígéretfelét a nem-magyar nemzetek előtt. „Ez országban élő idegenajkú polgártársainknak érezniük kell a kormány gondoskodó kezét, érezniük kell egy becsületes és célszerű közigazgatásban. Érezniük kell egy az idegenajkú lakosság jogosult gazdasági érdekeit felkaroló és istápoló bölcs kormányzati politika megnyilatkozásaiban, hogy itt a magyar államnak nem mostohagyermekai.”¹⁰⁵

Tisza képviselőházi beszéde, mely a nacionalista magyar közvélemény felé a nemzetiségekkel szembeni szigor, a nemzetiségek felé viszont kétes értékű ígéreteket helyezett kilátásba, a tervezett főispáni értekezlet előkészítésének is tekinthető. Rövidesen szétküldték a meghívókat.¹⁰⁶

A bizalmas főispáni értekezlet két alkalommal került lebonyolításra. 1904. július 20-án este a dél-erdélyi, 21-én este pedig az észak-erdélyi és az ún. magyarországi románlakta vármegyék főispánjai tanácskoztak Tiszával a miniszterelnökségi palotában.¹⁰⁷

A megbeszélés során minden főispán ismertette a kormányzatára bízott vármegye nemzetiségi-politikai és gazdasági viszonyait. A fennmaradt vázlatos jegyzőkönyvek, s egyes főispánok utólag összeállított jelentései nyomán kibontakozik az a kép, mely a magyar uralkodó osztályok legfőbb érdekvédőinek tudatában az erdélyi románság társadalmi helyzetéről kialakult.

A főispánok beszámolóiból kitűnik, hogy a résztvevők csupán a román középosztály, a földbirtokos-bankár, illetve értelmiségi réteg tevékenységét tekintették nemzetiségi mozgalomnak; a szélesebb román néprétegek, elsősorban a parasztság körében jelentkező problémákat a nemzetiségi mozgalomtól elválasztva, szociális, illetve gazdasági ügyként kezelték. Az értekezlet kizárólag a hazai románság saját uralkodó osztályának társadalmi-politikai helyzetét, illetve az ezzel kapcsolatos gazdasági vonatkozásokat igyekezett kitapintani. A részt-

¹⁰⁵ Ld. 1904. jún. 30-i beszédét. Beszédei, II. köt. 650—675. l.

¹⁰⁶ Miniszterelnöki leirat Hunyad, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Nagykovács, Kiskovács, Brassó, Szeben, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Krassó-Szörény, Temes, Torontál, Bihar és Arad vármegyék főispánjaihoz (1904. júl. 15.) OL ME. 1904. XIV. 152—3384.

¹⁰⁷ Az értekezleten Arad, Alsó-Fehér, Temes, Kolozs, Fogaras, Nagykovács, Ugocsa vármegyék főispánjai másirányú elfoglaltság, hivatali hanyagság vagy ügykezelési hiba miatt nem jelentek meg. A mulasztásért pl. Béli László nagykovácsói főispánt a miniszterelnök felelősségre vonta. Ld. OL ME 1904 XIV. 152—3384.

vevők — Kristóffy Szatmár megyei főispántól eltekintve¹⁰⁸ — a román nemzeti-ségi mozgalom állását, bizonyos esetekben mozgatóerőit is nagyjából a valóság-nak megfelelően, s kérdés súlyát nem lebecsülve adták elő.

A tanácskozás során kialakított összkép azt mutatta, hogy a román nemzeti-ségi mozgalom fokozatosan összekapcsolódó, de egymástól még mindig elég független síkokban mutatkozik meg.

3.

A mozgalom formális vezető szervét a Román Nemzeti Párt, illetve az ún. „*nagyszebeni komité*” képezte, melyet még 1895-ben Hieronymi Károly belügy-miniszter rendeletileg feloszlattott. Hieronymi intézkedésének a gyakorlatban nem sok jelentősége volt, hiszen a Román Nemzeti Párt, mint „bizottság-párt” típusú szervezet, alkalmasint a néhány tagot számláló vezetőtestületből állott. Működésében tehát csupán annyi változás következett be, hogy országos politikai fejleményekkel kapcsolatban lehetőleg nem foglalt nyíltan állást; tehette annál inkább, mivel a passzívista taktika ezt nem is igen igényelte. Tekintettel arra, hogy egy ilyen politikai alakulatnak nincsenek mozgatható tömegei, kiépített szervezetei, a párt szócsövének, a nagyszebeni Tribunának megszűnése nagyobb megrázkódtatást nem jelentett.

A román nemzeti-ségi mozgalom informális, valódi vezetőszervét a Hunyad megyei főispán a *szászvárosi aktivista csoportban* jelölte meg. Az immár nyíltan aktivista irányzat vezetése itt két kézben összpontosult. A szellemi irányítás, de főleg az erkölcsi és anyagi támogatás dr. Mihó János felkenyeri vagyonos föld-birtokos, a szászvárosi „Ardeleana” román pénzüzet elnökétől származott. E törekény, betegeskedésre hajlamos ember „küllátszatra merőben passzív, de közvetett úton, működéssel és irányítással a legcéltudatosabb és a román nemzeti-ségi eszmék elérésére törekvő egyén, aki a vezetést kezeiben tartja”.¹⁰⁹ A mozgalom „fáradhatatlan intézője és ébrentartója dr. Vlád Aurél” országgyűlési képviselő, az „Ardeleana” igazgatója volt, kinek politikai tevékenysége Bihar és Arad vidékére is kiterjedt. A szászvárosi csoport gyakorlati befolyása azonban 1904 elején még elég szűk területre, lényegében Hunyad megyére — s részben egyes magyarországi megyékre — korlátozódott, itt azonban biztos túlsúllyal rendelkezett, különösen mióta az ingadozó Munteanu Aurél dr., Mihó János korábbi jobbkeze kiszorult a vezetésből.¹¹⁰ A főispán nézete szerint a mozgalomban itt bizonyos szervezettség is kialakult. A járási székhelyeken lakó román ügyvédek tartották a kapcsolatot a helyi értelmiség és Szászváros között, s ezek foglalkoztak kisebb pénzüzetek, egyletek, dalárdák és olvasóköri alapításával. Mellettük komoly szerep jutott még a görögkeleti román egyház papjainak, akik szintén kapcsolatban álltak a lényegében tőkés irányítású mozgalom vezetőivel.

¹⁰⁸ Kristóffy Tisza kormányelnöki kinevezésétől legalább a belügyi államtitkárság elnyerését remélte, s elégedetlen volt, hogy csupán főispáni tisztség jutott részére. (Ld. *Kristóffy József*: Magyarország kálváriája. Bpest. 1927, 101. l.)

¹⁰⁹ Hunyad vármegye főispánjának 1904. júl. 29-i jelentése a miniszterelnökhöz. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹¹⁰ Dr. Munteanu Aurel, a szászvárosi „Dacia” román pénzüzet igazgatója, az „Activitatea” c. politikai lap tulajdonosa korább Mihó Jánossal együtt kezdeményezte az aktivitásba lépést. Ingadozó magatartása, valamint személyes ellentétek miatt Mihó megvonta bizalmát, s lapjával együtt hamarosan elszigetelődött. Ld. az 1904. júl. 20-án tartott I. bizalmas értekezlet jegyzőkönyvét. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

A szászvárosi irányzat lapja, a „*Libertatea*” viszonylag szűk olvasóréteghez jutott el, előfizetői száma csekély volt, s hogy a megye több községébe ingyenes példányok is jutottak, az csupán annak volt köszönhető, hogy a nyomdai munkát végző „*Minerva*” vállalatot a román bankok tartották fenn. Mihu, Vlád és lapjaik többéves tevékenységének eredménye abban mutatkozott meg, hogy az immár negyedszázados passzivitást megtörve, a befolyásuk alatt álló román választókat meggyőzték az aktivista politika szükségességéről, olyannyira, hogy Hunyadban a szélesebb tömegek is nyíltan hangoztatták: „magyar képviselőt többé nem szabad választani”.¹¹¹

A magyar kormány, nemzetiségi politikája szempontjából nagyobb figyelmet szentelt a román mozgalom *aradi irányzatának*. Ez az aktivista balszárnynak nevezhető csoport a XIX. század végi román nemzeti mozgalom hajtóerejét képező Slavici-féle nagyszebeni radikális „tribunisták” utóvédjéből alakult ki.¹¹²

Ez az irányzat, mely korábban a dualizmus rendszerét, a közigazgatás működését kérelmekkel szigorral, támadó hangnemben bírálta s esetenként demonstratív megmozdulásokat szervezett, a kilencvenes évek végétől egyre gyakrabban hangoztatta a magyar államhoz való ragaszkodását. Az aradi főispán a változás okait két tényezőben látta. Egyrészt abban, hogy a Memorandum- és Replika-percek, valamint a nemzeti komité feloszlata által kiváltott kormányellenes hangulat Széll Kálmán kormányzata alatt jelentősen mérséklődött, másrészt a passzivitás felhagyására irányuló politika — „s talán külföldről jövő irányítás is” — a mozgalmakat más irányba terelte.

Az aradi aktivista irányzat vezetésében résztvevő személyek társadalmi összetétele a magyarországi románság, szervezetében elmaradott, de erős fejlődésben lévő saját uralkodó osztályát tükrözi. A nemzetiségi mozgalom élén a számbeli túlsúlyt itt a román papság — elsősorban a görögkeleti — jelentette, s a mozgalom így szoros összefüggésben volt a nemzeti egyház működésével. A főispán szerint a mozgalom vezetői egyben az egyházmegyei autonómia majdnem korlátlan hatalmú intézői voltak. Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy minden egyházi jelleg ellenére az irányítás lényegében polgári kezekben összpontosult, polgári érdekeket fejezett ki. Hisz nemcsak a mozgalom világi vezetői, hanem még az említett egyháziak is szinte kivétel nélkül az aradi román bank, a „*Victoria*” vezetői, igazgatósági tagjai vagy részvényesei voltak.

Míg a szászvárosi csoport hatása elsősorban dr. Vlád Aurél működési területére, elvbarátai körére terjedt ki, addig az aradi irányzat az akkori fogalmak szerint szélesebb körben, lapja, a „*Tribuna Poporului*” révén gyakorolt hatást. A tehetséges újságírókkal rendelkező orgánum, mely alapítója, Slavici nyomán bátran hangoztatta, hogy kulturális téren „a nap minden román számára Bukarestben kél fel”, kemény hangvétele és jó stílusa miatt népszerű volt, oly annyira hogy volt annyi előfizetője, amennyiből maga magát fenntarhatta; különösebb segílyre nem szorult, s így talán az egyetlen rentábilis magyarországi román napilap volt. Bár előfizetőinek száma 1903-ban számottevően csökkent, elterjedtsége tisztán mutatja, hogy az aradi csoport politikai befolyása milyen területek-

¹¹¹ A szászvárosi irányzat tevékenységéről mondtak és az idézetek az értekezlet jegyzőkönyvéből, illetve Mara László főispán 1904. júl. 29-i jelentéséből származnak. Ld. OL ME 1904 XIV. 152—3384.

¹¹² Az 1884-től megjelenő *Tribuna* 1896-ban, a román nemzetiségi mozgalomban kialakult frakcióharc következtében a konzervatív irányzat kezébe ment át, s csupán nevében maradt a régi. A lapjuktól megfosztott ifjú radikálisok Aradon új központot létesítettek, s új lapot indítottak *Tribuna Poporului* címen. Ld. *Ioan Slavici: Tribuna și tribuniști. Orăștie. 1896. és Biró S.: i. m.*

re terjedt ki. A többi román újság esetében (a szászvárosi Libertateat és a halódó kormánypárti temesvári Controlat kivéve) részben az egyházi hivatali nyomás (Telegraful Român), részben az ezzel összefüggő hagyományokhoz való ragaszkodás (Gazeta Transilvaniei) következtében, egy lap elterjedtsége és politikai befolyása között nincs szoros összefüggés. A Tribuna Poporului azonban, mint teljesen polgári jellegű, számottevő egyházi befolyástól mentes lap, kifejezetten a politikai érdeklődésnek megfelelően terjedhetett. Az aradi irányzat hatóköre elsősorban Arad megyére, valamint a szomszédos Temes, Krassó-Szörény, Szeben, Bihar megyékre terjedt ki. E csoport Hunyad megyében is, mint a szászvárosiakkal jobbra együttműködő aktivista irányzat, bizonyos befolyással rendelkezett.

A főispáni jelentésből megállapítható, hogy ezidőtájt az aradiak mozgalma fogta át leginkább a magyarországi román társadalom legkülönbözőbb rétegeit, a görögkeleti püspökség felsőbb vezetőköréitől bankigazgatók és ügyvédek át, egészen a megyében különösen szépszájú módos parasztságig. Ez utóbbi réteg kulturális és politikai érdeklődésének kielégítését szolgálták a Tribuna Poporului vasárnapi számai, mellékletei, az egyletek, melyek a nemzeti kulturát és a civilizációt vitték közelebb a széles tömegekhez. Az aradi „Casa Națională” nevű művelődési házban például rendszeresen tartottak népitáncokat, hangversenyeket, különféle műkedvelő előadásokat, s főként a parasztságot érdeklő, a mezőgazdaság és kertészet körébe vágó felolvasásokat. Hogy mennyire a parasztság érdekeit szolgálta ez a kulturház, ezt mutatja a főispán véleménye is, aki kénytelen volt elismerni, hogy „eddig működése ellen sem politikai, sem más tekintetből kifogás nem emelhető, sőt népnevelési szempontból előnyösnek is mondható”. Krassó-Szörény megyében hasonló vezetési elv mellett közel 20 olvasóköri, dal- és zeneegylet működött.¹¹³

Végül a jelentések rámutatnak arra, hogy leginkább az aradi irányzat vezetői rendelkeztek romániai kapcsolatokkal. Lapjuk nem volt ismeretlen a romániai értelmiség körében, s bizonyos mértékig szellemi irányítása is két, immár régóta Romániában élő vezető férfitől, Slavicitól és Brote Eugen-től jött. Mindketten régi tribunisták voltak, akik most is — akárcsak tevékenységük korábbi szakaszaiban — szoros kapcsolatban állottak a romániai liberális párttal s a pártvezérminiszterelnök Sturdza támogatását élvezték. A lap főszerkesztője, Rusu-Șirianu János, hosszabb ideig Romániában élt, s visszatértekor vette kezébe a Tribuna irányítását. A mozgalom ekkor tájt még egyik legnépszerűbb képviselője Mangra Vazul nagyváradi görögkeleti püspöki helynök, akit Goldis József g. kel. püspök halála után aradi püspöknek választottak meg, de politikai magatartása miatt megerősítését a kormány elutasította, ugyancsak jó romániai kapcsolatokat alakított ki. Az ilyen — bár elég bizonytalan — jelek alapján a hivatalos közegekben az a nézet alakult ki, hogy „az aradiak mozgalmát Romániából irányítják és pénzzel is támogatják”.¹¹⁴

¹¹³ Ld. a jegyzőkönyv Krassó-Szörény megyére vonatkozó részét.

¹¹⁴ Az aradi irányzatra ld. Urbán Iván Arad megyei főispán 1904. júl. 26-i jelentését, valamint egy ismeretlen szerző „Memorandum az aradi román viszonyokról” c. feljegyzését. Azt a feltételezést, miszerint az aradiak politikáját maga Sturdza támogatja, a szebeni főispán is elfogadta. Ld. az értekezlet jegyzőkönyvének Szeben megyére vonatkozó részét. OL ME 1904. XIV. 152—3384. Az aradi „Victoria” bank vezérigazgatója is kapcsolatban állt Sturdzával. A vármegye politikai életében járatos újságírók szerint Sturdza ösztönözte a hazai románok politikai aktivitását, s Slavici révén irányította az aradi mozgalmat. Ld.: Karlsbad a román politikában. Aradi Közlöny, 1903. okt. 18., ill. Sturdza aradi szöcsöve. Aradi Közlöny, 1903. okt. 13. Az aradi „Tribuna” vezető újságírója, Ioan Rusu-Șirianu a romániai liberális párt lap-

A román nemzeti mozgalom három fő irányzata, a passzivitást hirdető Román Nemzeti Párt „hivatalos vezetése” és a másik két irányzat közötti viszony kérdésével a főispánok alig foglalkoztak. Az mindenesetre megállapítható, hogy a szászvárosiak képezték az átmenetet a passzivisták és az aktivista balszárny között, míg ez utóbbiak intranzigens magatartásuk miatt a passzivistákhoz közelálló görögkeleti érsekkel és a konzisztoriummal rendkívül rossz viszonyban voltak.¹¹⁵

A magyarországi románság országos politikáját lényegében e három főirányzat tevékenysége jelentette. Volt azonban a politikai életnek egy olyan területe, melyben a román nemzetiségi vezetőférfiak igen tevékenyen kivették részüket, s melynek aktivisták és passzivisták egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ez a terület a megyei politikai élet volt.

A főispánok tájékoztatói alapján megállapítható, hogy a román nemzetiségű törvényhatósági bizottsági tagok számaránya vagy tevékenységének intenzitása nincs szoros összefüggésben azzal, hogy egy-egy vármegyében mekkora a románajkú lakosság száma. A megyei politikai életben a nemzetiségi törekvéseket képviselő román bizottsági tagok, virilisták, abból a pillanatnyi realitásból indultak ki, hogy az adott helyzetben önerőből döntő változást előidézni nem tudnak, s egyetlen lehetőség az, hogy a meglevő kereteken belül minél aktívabb tevékenységet fejtsenek ki.

A románok megyei politikai életben való részvétele szempontjából három — földrajzilag egymással össze nem függő — övezettípust különböztethetünk meg. A számításba jöhető megyék egy részében (Bihar, Brassó, Maros-Torda, Máramaros, Szatmár és Szilágy) a románok *teljesen kiszorultak* a megyei politikai tevékenységből, s itt a magyar uralkodó osztályok helyi pozícióit pillanatnyilag nem veszélyeztették.¹¹⁶

Számbelileg *jelentéktelen minoritást* képeztek a román törvényhatósági bizottsági tagok Kolozs, Kis- és Nagykovács, Torda-Aranyos és Szolnok-Doboka vármegyékben. Szolnok-Doboka megyében 415 bizottsági tagból 38 volt román nemzetiségű, Kisküküllő megyében pedig 1904-ben mindössze 25 román bizottsági tag volt.¹¹⁷ A jelentésekből arra a következtetésre juthatunk, hogy ezekben a megyékben a román törvényhatósági bizottsági tagok elsősorban klubok kialakítását tartották feladatuknak.

Erős kisebbséget képeztek a román törvényhatósági bizottsági tagok Arad, Szeben, Krassó-Szörény és Alsó-Fehér megyékben. Ezekben a megyékben nyelvi jogaikat a közgyűléseken érvényesítették, és minden esetben sikrasszálltak nemzetiségi érdekeik védelmében. A megyei és községi választásokban aktívan részt vettek s általában a megyegyűlések jólszervezett ellenzékét képezték.¹¹⁸

Végül a harmadik csoportba sorolhatók a *három nemzetiségű vármegyék*, pl. Beszterce-Naszód, ahol nyelvi jogaik már nem képezhették vita tárgyát, s ahol bizonyos lehetőség nyílt az egyik vagy másik nemzetiség képviselőivel alkalmi

jánál, a „Románul”-nál dolgozott 1891-ig, Aradra való hazatéréséig. *O. C. Tăslăuanu: Informații literare și culturale 1903—1910. Sibiu. 1910. 57. l. — M. Constantinescu: Partisans et adversaires roumains de la „Grossösterreich” en Transylvanie. Nouvelles études d'histoire. Bucarest. 1965. 350. l.*

¹¹⁵ Ld. Urbán Iván aradi főispán 1904. júl. 29-i jelentését.

¹¹⁶ Ld. Főispáni értekezletek jegyzőkönyvének Brassó, Maros-Torda, Bihar, Szilágy, Szatmár és Máramaros megyékre vonatkozó részeit. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹¹⁷ Ld. a jegyzőkönyv Szolnok-Doboka és Kisküküllő megyékre vonatkozó részeit. Uo.

¹¹⁸ Ld. a jegyzőkönyv Arad, Szeben, Krassó-Szörény megyékre vonatkozó részeit. Uo.

megegyezőseket kötni. Ugyanide számítható Hunyad megye, ahol esetenként számbeli súlyukat érvényesíthették. Itt „semmi kérdés és ügy nem elég kicsiny arra, hogy azt teljes figyelmükre méltatva saját elveiknek minden kérdésben propagandát csinálva számbeli túlsúlyukat a hozott határozatok során saját előnyükre fordítsák”.¹¹⁹

A megyei politikai életben résztvevő románok között már általánossá vált az a felfogás, hogy a következő országgyűlési képviselőválasztásokon nemzetiiségi programmal fellépő jelölteké választanak. A főispánok által említett vezető emberek közül tényleg számosan felléptek az 1905. évi választásokon, s egyes esetekben már 1904-ben a választókerületeket is felosztották egymás között.¹²⁰

A mozgalom elemzése során Tisza és a főispánok egyaránt gondot fordítottak a román pénzügyintézetek működésének vizsgálatára. A jegyzőkönyvből és a jelentésekből kitűnik, hogy a hatalom birtokosai jól látták, milyen nagy jelentősége volt e pénzügyintézeteknek a hazai birtokosai gazdasági, kulturális és politikai fejlődése szempontjából.¹²¹

Az értekezlet résztvevői egységesen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a román nemzetiiségi mozgalom a századforduló után a saját pénzügyintézetekben talált erős támogatásra, vagy egyenesen ezek a gazdasági intézmények a mozgalom irányítói. A román nemzeti párt vezére, Illésfalvi Pap György földbirtokos és elnök-résztvényes volt, a szászvárosi irányzat vezetői az „Ardeleana” bank elnöki és vezérigazgatói tisztét töltötték be, az aradi radikális aktivista csoport — a vezetőktől az egyszerű esperesig — irányítója vagy résztvényese volt a helybeli „Victoria” banknak. Lényegében mindazon románlakta területeken, ahol nemzetiiségi pénzügyintézetek működnek, „a vezető emberek nagyrésze benne van az igazgatóságokban és felügyelő bizottságokban, hol feltűnés nélkül lehet tanácskozni, kész iroda, pénz, összeköttetés, egységes vezetés van. Csak rövid idő kérdése (sőt talán már is megvan), hogy az egész nemzetiiségi politika súlypontja ebbe a szervezetbe lesz átvive” — hangoztatta az egyik résztvevő.¹²² Míg az értekezleten megjelentek többsége azon sajnálkozott, hogy az az összeg, melyet a román bankok nemzetiiségi célokra áldoznak nem állapítható meg, a Hunyad megyei főispán helyesen mutatott rá a valóságra: „közvetlen nemzetiiségi célra nemigen áldoznak; közvetve azonban igen, amennyiben ezen pénzügyintézetek élén egy ügyvéd, mint igazgató áll, ez látja el az intézet ügyeit a bíróságok előtt, ezáltal busás jövedelmekre tesznek szert, mint kezdő gyakorló ügyvédnek megélhetése biztosítva van, úgyszintén az alkalmazottak is: pénztárnok, könyvelők, mind fiatal fanatizált, nemzetiiségi üzelveikről ismert egyének, biztos megélhetési kenyérkeresettel”. Ha eltekintünk a kor hivatalos terminológiájából fakadó torzításoktól, úgy nyilvánvaló, hogy nem annyira a politikai célokra fordított

¹¹⁹ A Hunyad megyei főispán 1904. júl. 29-i jelentése. O. L. ME 1904. XIV. 152—3384.

¹²⁰ Szolnok-Doboka megye főispánjának jelentése, Uo. — A hatóságok már a parlamenti válság kezdetén számítottak a román párt aktivitásával. „Általában a nemzetiiségek magatartása élességéből az utóbbi két évben sokat veszített . . . , a néhány év múlva tartandó általános képviselőválasztáson számolnunk kell tömeges fellépésükkel.” Ld. Brassó megye közigazgatási bizottságának jelentését az 1902. évről. OL ME 1903. XXXVII. 2211.

¹²¹ A nemzetiiségi pénzügyintézetek szerepére ld. *Szász Zoltán*: A magyar kormány tervei a nemzetiiségi pénzügyintézetek állami ellenőrzésére (1902—1904). Századok, 1966. 1. sz. 118—137. I. A román bankok társadalmi-politikai jelentőségét legújabbban *Bujor Surdu* foglalta össze: Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania. Anuarul Institutului de Istorie din Cluj. 1962. 179—202. I.

¹²² Közlebbi adatok nélküli följegyzés egy minisztériumi tisztviselő írásával a román bankok igazgatóinak harmadik konferenciája (1903) jegyzőkönyvéhez mellékelve. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

összegekben kell keresnünk a nemzetiségi bankok jelentőségét, hiszen pusztá létezésük is az államhatalomtól független megélhetési források biztosításával gyarapította azt az értelmiségi réteget, mely anyagi függetlenségéből következően a nemzetiségi jogok hangos szószólója lehetett.

A román bankok tevékenységének fontos momentumát látták a főispánok a parcellázásokban. A rosszul gazdálkodó, hitelhiánnyal küszködő magyar középbirtokosok földjeit magyar bankok mellett a román bankok is magas összegekért vásárolták össze, s még magasabb áron, kisparcellák formájában továbbadták a földhiányban szenvedő parasztságnak.¹²³ A főispánok, ellentétben a magyar sajtó dzsentri irányítású lapjaival, a román bankokat a magyar uralkodó osztály hatalmi pozíciója szempontjából nem tartották veszélyesnek. A nemzetiségi pénzintézetek „középosztály teremtő törekvését” is elsősorban politikai nézőpontból ítélték meg.

Az ipar és kereskedelem területén a román bankok szerepe meglehetősen kicsi volt. A főispánok e tevékenységből egyetlen kérdést — mint nacionalista szempontból fontosat — az iparosoktatás kérdését emelték ki. Maros-Torda, Szeben, de főleg Brassó megyében szervezett formában elsősorban a bankok segélyezték a román tanoncokat, s ezért az iparosok szívesen fogadták fel őket. Ezzel „egyrészt a román intelligenciát, a szavazó polgárokat szaporítják, másrészt vagyonsodásukat nagyban előmozdítják, míg a Romániában ipart gyakorló magyarokat kiszorítják”.¹²⁴ A brassói főispán a román tanoncsegélyezést olyan méretűnek, módszerét pedig oly sikeresnek tartotta, mely szerint „Brassó kisiparát 10—15 év alatt épp úgy magyarrá lehetne tenni, mint ahogy így román fog lenni”.¹²⁵ A nemzetiségi ipar fejlődése szempontjából azt is fontosnak találták, hogy az újdonsült iparosoknak önálló tevékenységük megkezdéséhez e bankok csekély biztosíték mellett is 1000—2000 korona személyi hitelt nyújtottak.¹²⁶

A román pénzintézetek fő betevői között a főispáni jelentések alapján ott találjuk a román egyházakat. Az aradi görögkeleti szentszék és az egyházközségek szolgáltatták a „Victoria” bank betétjeinek jelentékeny részét,¹²⁷ míg Hunyad megyében román pénzintézetbe helyezték alapjaikat egyes községek és járások.¹²⁸

Az értekezlet során szóba került a szövetséges román bankok 1903. október 19-én tartott 3. igazgatói konferenciájának jegyzőkönyve. A szóbanforgó ülésen 52 szövetkezett román bank 44 képviselője volt jelen, s megvitaták a bankok által

¹²³ Mivel a parcellázás igen kedvező üzlet volt a bankok számára, még olyan kis pénzintézetnek, mint a színérváraljai „Satmareana” is, megérte, hogy Ugocsa megyében parcellázzon. Ld. az Ugocsa megyei főispán jelentését. Uo. A saját kisbirtokossággal szembeni magatartásra ld. Székely György Brassó megyei főispán jelentését. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹²⁴ Kézzelel írt följegyzés Maros-Torda vármegye nemzetiségi viszonyairól. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹²⁵ Székely György Brassó megyei főispán jelentése. Uo.

¹²⁶ Mara László Hunyad megyei főispán 1904. júl. 29-i jelentése. Uo.

¹²⁷ Ld. Urbán Iván aradi főispán 1904. júl. 26-i jelentését. Uo. Közli: *Kemény G. Gábor*: *Iratok . . . IV. köt 119—429. l.* Azt, hogy a román egyházak mekkora összeget helyeztek el a bankokban, ma nem lehet megállapítani. Teljes bizonyossággal állítható azonban, hogy viszonylag jelentős tételek lehettek. 1908-ban ui. a nagyszombati görögkeleti érsekség elhatározta egy egyházi pénzintézet, ún. „kultúrbank” felállítását. Ez a román bankok rendkívül heves támadásait váltotta ki, s mögötte nyilvánvalóan anyagi érdekelletetek hízódtak meg. A vitára lásd: *Banca culturală. Telegraful Român, 1908. máj. 23., továbbá Telegraful Român, 1908. jún. 2., 11., júl. 30., szept. 1., okt. 6., 29.* Az ellenkező álláspontot, a román bankok érdekvédelmét ld. a *Revista Economică* ekkori számaiban.

¹²⁸ A főispáni értekezlet jegyzőkönyvének Hunyad megyére vonatkozó része. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

kezelt tőkék mobilizálhatóságának kérdését,¹²⁹ melyet végül úgy oldottak meg, hogy a nagyszabeni „Albina”, mint az egyetlen értékpapírokat kibocsájtó román intézet, magára vállalta egy könnyen értékesíthető állampapírokból álló tartalék-alap létesítését, kieszközölte, hogy értékpapírjait az Osztrák-Magyar Bank elfogadja, s így szövetséges társai számára a jelzálogkölesönök visszaváltását is bevezethette. A kongresszus szakértő számvizsgáló bizottságot nevezett ki, s ezeket ajánlotta a szövetkezett bankok munkájának támogatására. A konferencia felszólította a bankokat, hogy azokból az összegekből, melyeket évente kulturális célokra megszavaznak, a jövedelemből rendszerint kiosztott és még fennmaradó összeg bizonyos hányadát, a bankok által létesítendő kulturális alapra fordítsák és a legégetőbb kulturális szükségletek fedezése céljaiból bocsássák az ASTRA (Erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület) rendelkezésére. A konferencia ezen kívül elhatározta magát a budapesti nagybankok befolyása alatt kialakuló vidéki bankok országos szövetségétől.¹³⁰ A főispáni értekezlet úgy látta, hogy a szövetség révén a román bankok „hatalmas szervezetben egyesítik a szétforgácsolt erőket a nemzetiségi célok szolgálatában, az Albina vezetését fogadják el”, és ki akarják vonni magukat minden más befolyás alól. „Hatalmas kulturális alapot akarnak létesíteni az ASTRA számára, úgy, hogy annak tőkéje is felhasználható legyen.” Egyes főispánok — bár mindannyian elismeréssel szóltak a román bankok szolid, megbízható vezetési módszereiről — felvetették az állami vagy társadalmi beavatkozás gondolatát. Míg a Hunyad megyei főispán szerint ott a magyar pénzüzetek erősek, „olcsóbbak és fel tudják venni a versenyt”,¹³¹ addig a torontáli főispán olyan „ellenbank” alapítását javasolja, melynek alap-tőkéjét (80—100.000 K) felerészben az állam, felerészben pedig az „ottani jó-érzésű egyének jegyeznék”. E mellett politikai okokból célszerűnek tartaná, „ha a román pénzüzeteknél kutatások tartatnának”.¹³² A beavatkozás kérdésében a legradikálisabb javaslat Maros-Torda vármegye viszonyainak egyik ismertető-jétől¹³³ származott, aki a kereskedelmi törvény módosítását javasolta, hogy a bankok azon jogait, melyek alapján a részvényvásárlást közgyűlési határozattal adott engedélyhez kötik, törvényileg szüntessék meg. Egy ilyen törvénymódosítástól azt lehetett remélni, hogy a román bankok részvényesei között a hatóságok bizalmasai is helyet foglalhatnak majd, s „ezáltal titkos működésük megakadályozására némi mód nyílhatna”. Szóba került az is, hogy gondot kellene fordítani a magyaroktat vidékek „telekönnyvi tisztázására”, mert a fennálló telekkönnyvi viszonyok nemcsak a hitel megszerzését nehezítik, hanem számtalan család tönkretűnésének forrását képezik.¹³⁴ Kevésbé nagyszabásúnak, de annál kézenfekvőbbnek és az egykori magyar politikai vezetőréteg gondolkodásához idomultnak tűnik a román bankkonferencia jegyzőkönyvéhez fűzött utolsó megjegyzés: „Ezen évi jelentéshez még meg kellene szerezni az előbbieket is és összevetve meg lehetne állapítani, hogy milyen tőkével rendelkeznek, nemzetiségi célokra mit áldoznak, mennyi ingatlant szereznek, stb. De főleg pontos és hite-

¹²⁹ A nemzetiségi bankok által kezelt tőke mobilizálhatóságának sajátos jelentőségére ld. Szász Z.: i. m.

¹³⁰ Ld. „A román bankok igazgatóinak harmadik konferenciája” című mellékletet. OL ME 1904. XIV. 152—3384. Közli Kemény G. Gábor: Iratok... IV. köt 55—59. l.

¹³¹ Az értekezlet jegyzőkönyve, Hunyad megyére vonatkozó rész. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹³² Uo. Torontál megyére vonatkozó rész.

¹³³ Az írás alapján feltehető, hogy Sándor János, belügyi államtitkár, volt Maros-Torda megyei főispán följegyzése.

¹³⁴ Uo.

les névsorát lehetne összeállítani az e téren szereplő embereknek, kiket aztán szemmel tartani kellene.”¹³⁵

A román bankok tevékenységével kapcsolatos hivatalos állásfoglalás tükrözi leginkább a korszak nemzetiségpolitikai szempontból is átmeneti jellegét. Éppen a nemzetiségi pénzügyi intézetek állami ellenőrzésére irányuló bizonytalan kísérletezések mutatják, hogy a magyar uralkodó osztályokat egyre kevésbé elégtíti ki a nemzetiségi elnyomás patriarchális formája, mely semmiféle külön nemzetiségi jogot el nem ismer, de mint egyént állampolgári jogaiban — a szó polgári értelmében — nem korlátozza. Bár a szándék nem hiányzott, az állami ellenőrzés bevezetésére az adott gazdasági struktúra, a rendszer liberális jogelvei és a belpolitikai szilárdság hiánya miatt nem került sor.¹³⁶

A magyarországi nemzetiségek számára elsősorban a bankokkal összefonódó egyházi autonómia jelentette azt az organizmust, mely az önálló állami lét hiányát igyekezett pótolni.¹³⁷

A görögkatolikus és görökeleti egyházak legfelsőbb vezetői mindenkor ún. mérsékelt, kompromisszumos politikát folytattak. Tekintve, hogy ez a taktika sem a kormány, sem a nemzetiségi mozgalmak képviselői részéről támogatást nem kaphatott, végeredményben csak a főpapok elszigetelődéséhez vezetett.

A nagyszebeni görökeleti érsek legveszélyesebb ellenfelei 1902 után az aradi püspökség főpapjai voltak. Itt ugyanis azok az egyháziak (és világiak), akik a nemzeti mozgalom vezetői voltak, egyben az egyházmegye kulcspozícióit is uralták (Mangra Vazul, Ciorogariu Romulus, Goldis Vazul, Oncu Miklós, Rusu-Şirianu János stb.). Ez a csoport az egyházi-iskolai szervezeten keresztül komoly társadalmi befolyásra tett szert, s gyakran megakadályozta, hogy irányzatukhoz nem tartozó személyek az egyházi vezetésbe bekerüljenek.

A legnagyobb harc a különféle püspöki székek betöltése körül dúlt. A radikális irányzat ilyenkor is kétfrontos harcot vívott. Egyrészt a „mérsékeltekkel”, a jelölés és választás kérdésében, másrészt a kormánnyal, egy-egy új püspök megerősítéséért. Az aradi püspöki szék betöltése ügyében kompromisszumos megoldásként végül is az ún. tuzlók embere, Pap I. János lett megválasztva, miután a kormány 1902-ben a legradikálisabbnak ismert Mangra Vazult ebben az állásban nem volt hajlandó megerősíteni.¹³⁸ A lugosi görögkatolikus püspök, Hosszú Vazul viszont, bár szoros baráti kapcsolatban állt a román nemzeti párt vezetőivel,¹³⁹ „a magyar állameszme nyílt és becsületes híveként” viselkedett, s objektíve Tisza és a kormány egyik támasza volt. A főispán tőle várta „a nemzetiségi érzésnek a magyar nemzeti állameszmével való egyeztetését”.¹⁴⁰

A román nemzetiségi mozgalom belső ellentétéinek egyik forrását a két román egyház kezdetektől meglevő vetélkedése képezte. A dualizmus korában mindkét román egyház a nemzetiségi mozgalom kisebb-nagyobb támasza volt, azonban ott, ahol a két felekezethez tartozó hívők egymás mellett éltek, a két

¹³⁵ „A román bankok igazgatóinak harmadik konferenciája” c. melléklethez fűzött megjegyzések. OL ME 1904. XIV. 152—3384. *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 55—56. l.

¹³⁶ A nemzetiségi bankok és az állam viszonyára ld. *Szász Z.*: i. m.

¹³⁷ *D. I. Herția*: Preocupării de organizare financiară-economică la români din Transilvania înainte de Unire. Fraţilor Al. şi I. I. Lăpedatu (Emlékkönyv). Bucureşti. 1936. 363. l., *I. I. Lăpedatu*: Finanţele private în Ardeal. Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918—1928. I. Buc. 1929, 561—564. l.

¹³⁸ *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . III. köt. 504—509. l.

¹³⁹ *Ioan Georgescu*: George Pop de Băşesti. Oradea. 1935, 242—243. l.

¹⁴⁰ Főispáni jelentés a Krassó-Szörény megyei román nemzetiségi mozgalomról OL ME 1904. XIV. 152—3384.

egyház közötti hatalmi viszály a politikai kérdésekben is megosztotta a románságot. Ahol az egyik egyház hívei a rivális egyház híveivel szemben jelentős kisebbségben voltak, a „kisebbségi” egyház, pozícióinak védelmében, igyekezett megnyerni a hatóságok jóindulatát. Ilyenformán a hatóságok mindig számolhattak azzal, hogy Hunyad, Szeben, Krassó-Szörény, Maros-Torda vármegyékben a görög-katolikus román papság kevésbé vesz részt a nemzetiségi mozgalmakban, míg pl. Kis-Küküllő és Szatmár vármegyékben a görögkeletiek a tartózkodók.¹⁴¹

Mivel a felekezeti megosztottság gátolta a román nemzetiségi törekvéseket támogató egységes mozgalom kialakítását, már a XIX. század utolsó évtizedeitől kísérletek történek a kettéosztottság paralizálására, illetve megszüntetésére. A „Tribuna” megindulása idején (1884) a Slavici-csoport még főleg arra fordította figyelmét, hogy a szerkesztők között mindkét egyház hívei megtalálhatók legyenek.¹⁴² A századforduló után azonban a nacionalista körökben egyre gyakrabban, szinte általános politikai kívánságként hangoztatták a két román egyház egyesítésének szükségességét.¹⁴³

A nemzetiségi társadalmak sajátos fejlődése következtében a politikai életben is rendkívül jelentős funkciót töltött be az alsópapság. Ez a jórészt szegényparaszti származású, az értelmiség soraiba alig-alig fölemelkedett elem volt hivatva az uralkodó ideológiát a néptömegek felé közvetíteni. Éppen ezért a kormányzat mindig igen éber figyelemmel kísérte a nemzetiségi papság magatartását. A főispánok általában egyetértettek abban, hogy a két román felekezet papneveldéinek „nemzeti szelleme nem kielégítő”. Kristóffy József viszont úgy vélte, hogy „a papok jórésze jövedelemkigészítés fejében a kormánynak megtartható, de éppen ezért igen ügyelni kell a (görögkatolikus — Sz. Z.) kongrua rendezésénél, nehogy a főispán befolyása a lelkészekre elveszen”.¹⁴⁴

*

Az értekezet fő célkitűzése, Tisza intencióinak megfelelően, a román középosztály és „a magyar társadalom”, elsősorban a kormányzati hatalom közötti viszony felmérése volt.

A főispánok beszámolóí nyomán mozaikszerűen kialakuló kép azt mutatja, hogy az állami hivataloktól nagyrészt elszigetelődött, az emelkedés lehetőségétől megfosztott román értelmiség a szabadfoglalkozások felé fordulva fokozatosan csökkentette a magyar burzsoáziától való közvetlen függését. Miközben a román polgárság szerepe a Monarchia gazdasági rendszerében valamelyest növekedett, politikai szempontból mozdulatlanságra volt kényszerítve. Az értelmiség, az állami mindenhatóság köréből kiszabadulva, fokozott mértékben juttatta kifejezésre a fennálló politikai berendezkedéssel szembeni elégedetlenségét. Az elégedetlenség és az elidegenülés egyik megnyilvánulási formája a zárkózottság volt. A román burzsoázia a kormányhatalom, a közigazgatási szervek, általában a

¹⁴¹ A főispáni értekezet jegyzőkönyvének Arad, Szatmár, Szilágy, Szeben, Maros-Torda, Kis-Küküllő, Krassó-Szörény és Hunyad megyére vonatkozó részei. OL ME 1904. XIV. 152—3384. — A két egyház közötti súrlódásokkal foglalkozik a szocialisták román lapja, az *Adevărul*, 1903. szept. 20-i száma is.

¹⁴² *Ioan Slavici*: *Lumea prin care am trecut*. Buc. 1930, 93. l.

¹⁴³ A főispáni értekezet jegyzőkönyvének Szeben vármegyére vonatkozó része. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹⁴⁴ A főispáni értekezet jegyzőkönyvének Szatmár megyére vonatkozó része. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

hivatalos társadalom minden megmozdulásától távol tartotta magát. Ezidőtájt az elzárkozás egy előrehaladott, de még nem teljesen lezárt folyamat. A Hunyad megyei főispán szerint a román anyanyelvű hivatalnokok és tisztviselők — tehát a nem szabadfoglalkozásúak — részéről még megfigyelhető egy-egy olyan megnyilatkozás, hogy a fennálló keretekbe valahogyan beilleszkedjenek. Az értekezlet résztvevői azonban egyhangúan leszögezték, hogy ezek a formai gesztusok mindig opportunitási szempontból történnek. Valójában csak néhány olyan alkalomról van szó, amikor egyesek inkább a helyzetükből adódó presszióknak engedve, semmint meggyőződésüktől vezérelve vesznek részt hivatalos vagy félhivatalos ünnepeken. De ezek is „csak abban az esetben, ha azt szépszerivel ki nem kerülhetik”.¹⁴⁵ „Egyesek a politika terén velünk tartottak eddig, mert ebből hasznot vártak, vagy láttak; és ugyanebből az indokból velünk fognak tartani a jövőben is” — mondotta a temesi főispán.¹⁴⁶

A román burzsoázia azon rétege, amelyik társadalmi helyzeténél fogva „mérsékeltbb” magatartást tanúsított, komoly befolyással nem rendelkezett. Pedig ez volt az a réteg, melynek Tisza azt a feladatot szánta, hogy a román „túlzók” mozgalmát paralizálja. Csakhogy ebben az időben „a román intelligencia és a lelkesítő kar zöme már a nemzetiségi eszmék híve, s nemcsak a magyarsággal szemben ellenséges, — vagy nagyon tartózkodó, hanem még a mérsékeltbb románsággal szemben is, . . . ezeket maguk közül kirekesztik, „renegát-nak” tartják. A mozgalmak mérsékeltbb elemei érvényesülni nem tudnak, azok pedig, kik meggyőződésből állanak a mozgalmaktól távol — magukról életjelt nem adnak.”¹⁴⁷

A román nemzetiségi mozgalomnak az ún. „mérsékelt” elemek feletti nyomasztó fölényén túl, e réteg elzárkózódásának másik alapvető oka a magyar uralkodó osztályok nemzetiségekkel szembeni, realitásokkal egyáltalán nem számoló túlzó sovinizmusa volt. Az aradi főispán leszögezte, hogy „a románságnak a mozgalmakban részt nem vevő része és a magyar társadalom közötti viszony általában rossznak mondható, s ennek nagyrésztben . . . a magyar társadalom és sokszor a magyar sajtó indokolatlan támadásai az oka”.

Általában az a nézet alakult ki, hogy „a román nemzetiségi mozgalmakban részt nem vevő elemeknek a magyar társadalomba való bevonása és őszinte egybeforradása nem remélhető”. Az aradi főispán viszont határozottan állította, hogy hosszabb időszak alatt fokozatos munkával kialakítható az együttműködés. Ő maga egy társadalmi mozgalomtól és a magyar sajtó hangjának mérséklésétől várta az első lépéseket, hogy azután egy ilyen előkészítés nyomán „néhány előkelő, s úgy a magyarság mint a románság előtt is tekintéllyel bíró egyén egy nagyobbszabású akció megindítására megnyerhető lenne”. Így alakulhatna ki egy olyan tömörülés, „melynek programja előzetesen precízírozhatnák, s a kormány intencióival sem ellenkeznek”. Hogy egy ilyen akció kellően előkészített legyen, ahhoz szükségesnek tartotta a román ifjúság bizonyos részének magyar állami hivatalokba, magyar vidéken való elhelyezését.¹⁴⁸ Ezt a gondolatot Tisza helyeselte.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Mara László Hunyad megyei főispán 1904. júl. 29-i jelentése, ill. az értekezlet jegyzőkönyvének Szilágy megyére vonatkozó része. OL ME 1904. XIV. XIV. 152—3384.

¹⁴⁶ Ld. a Temes megyére vonatkozó feljegyzést, illetve a főispáni jelentést. Uo.

¹⁴⁷ Urbán Iván Arad megyei főispán 1904. júl. 26-i jelentése. Uo., közli *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 119—129. l.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Ld. Tisza széljegyzeteit a fenti iraton.

Az értekezlet során a román politikai vezetőkkel való tárgyalás, a kormány és a román nemzeti mozgalom közötti valamelyes közeledés gondolata is felmerült. Egyrészt Mihú János — a szászvárosi román aktivista jobbszárny vezetője —, „aki a mozgalmakban sohasem vesz részt, azonban az általa alkalmazott dr. Vlád útján az agitáció legfőbb irányítójának tekintendő”, a nevezetes vasúti sztrájk alkalmával „nagyon kiemelte, mennyire helyesli a kormány egész fellépését”, hajlandónak mutatkozott a kormánnyal esetleg együttműködni, „ha a miniszterelnök a nemzetiségi politikára nézve a románok érdekében bizonyos kijelentéseket tenne”.¹⁵⁰ Másrészt a román nemzeti párt elnöke, Illésfalvi Pap György, „a híres dákoromán, tekintélyes földbirtokos, a memorandum-per hőse, aki jelenleg békésebb húrokat penget, olyképp nyilatkozott, hogy mint az oláh-ság feje néhány kérdésben a kormánnyal tárgyalni óhajtana”.¹⁵¹

Mihú János és Illésfalvi Pap György egyaránt a román nemzetiségi mozgalom reprezentatív vezéralakjai voltak. Az előbbi mint az aktivitás elindítója, a román kulturális élet önzetlen támogatója, az egész aktivista irányzat, az aradi és szászvárosi csoportok osztatlan bizalmát, s ezen túlmenően az ún. „mérsekeltek” támogatását is élvezte. Mint bankelnök nemcsak a szászvárosi „Ardeleana”, hanem a legnagyobb román pénzüzet, az „Albina” s ezen keresztül az egész román burzsoázia valódi érdekeit képviselte.¹⁵² Illésfalvi Pap György viszont az évtizedek során a románsághoz immár teljesen hozzácsontosodó nemzeti párt elnöke, a két egyház és az egyelőre még inkább passzivistá álláspontot követő honorációr eredetű értelmiség szószólója volt. Kettejük személye tehát lényegében átfogta az egész magyarországi román nemzetiségi mozgalmat.

A megbeszélések alapján foganasított olyan kisebb jelentőségű intézkedések mellett — mint pl. a székely tanoncssegély (évi 40 000 K) elosztásának megváltoztatása,¹⁵³ a bírósági hirdetések közzétételében kialakult joggyakorlat átalakítására irányuló gondolat¹⁵⁴ felvetése, — egyetlen érdembeli határozat született.

*

A miniszterelnök utasította a bizalmas értekezleten részt vevő főispánokat, hogy „a románokat lehetőleg vonják be a társadalmi és politikai életbe”.¹⁵⁵ Ennek valóraváltása Tisza politikájának egyik alap gondolatát képezte, s a „meg-

¹⁵⁰ A főispáni értekezlet jegyzőkönyvének Hunyad megyére vonatkozó része. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

¹⁵¹ A jegyzőkönyv Szilágy megyére vonatkozó része. Uo.

¹⁵² Mihú János szoros baráti viszonyban s politikai kérdésekben is gyakran azonos állásponton volt Kozma Párténnel, az Albina bank vezérigazgatójával. Ld. *Ioan Mihú: Spicuri din gindurile mele. Sibiu. 1936. XXVII. I.*

¹⁵³ A megbeszélés eredményeként Tisza javaslatára a kereskedelemügyi miniszter szakított az addigi gyakorlattal, melynek értelmében a székely fiatalokból néhányat gyárakban taníttatott, hisz ez a vidék szempontjából nem látszott célszerűnek —, s a jövőben a segélykezetet e fiatalok brassói és nagyszebeni mestereknél való képzésére fordította. Ez a terv e két város iparosainak elrománosodását akarta megakadályozni. Hieronymi egyébként egy „szélesebb körű” intézkedéssorozatot tervezett a székelyföld iparának fellendítése érdekében. OL ME 1904. 152—3384.

¹⁵⁴ Az igazságügyminiszterhez intézett aug. 22-i levelében Tisza felveti azt a gondolatot, hogy törvény vagy rendelet útján módosítani kellene azt a gyakorlatot, melynek értelmében a felektől függ azon lapok kijelölése, melyekben a bírósági hirdetmények megjelennek. Ha a hirdetmények a bíróság által kijelölt lapokban kerülnek közzétételre, úgy a nemzetiségi sajtó egyik fő anyagi támaszát veszítené el. OL ME 1904. XIV. 152—3384. A levélre válasz nem érkezett.

¹⁵⁵ Kristóffy szerint Tisza tárgyalásokat akart kezdeni a román politikai vezetőkkel. Ld. *Kristóffy J.: i. m. 114. I.* — Molnár Viktor Temes megyei főispán 1904. aug. 3-i jelentése. OL ME 1904. XIV. 152—3384.

felelő” légkör előkészítése érdekében hajlandó volt bizonyos engedményeket tenni.

Tisza igyekezett kerülni a tyúkszemrehágás politikáját, s ennek megfelelően valamelyest mérsékelte a sajtópereket.¹⁵⁶ Ugyanez tapasztalható a Berzeviczy-tervezetet ellenző román értelmiséggel szembeni fellépés módjában is. Azokat az eseteket kivéve, amikor népgyűlésekre került sor, a miniszterelnök szabadjára engedte a vitát, és semmiféle hatósági nyomást nem érvényesített.¹⁵⁷ Tisza bízott abban, hogy rendezett viszonyok közepette, az akkori parlamentben minden nehézség nélkül keresztülvihető egy magyarosító népiszkolai törvényjavaslat elfogadása, s így az alkalmi ellenséges megmozdulásoknak, ha az nem nyilvánosság előtt történt, jelentőséget nem tulajdonított.

Ugyancsak a román polgárság vezetőinek megnyerése érdekében az 1895 márciusában, még a nagyszombeni Tribuna című lap által az Avram Iancu szobor felállítására gyűjtött és lefoglalt 9402 K-t, Széll Kálmán elutasító határozatával szemben, az érsek-metropolita javaslatára időközi kamataival együtt a nagyszombeni ASTRA román irodalmi és közművelődési egyletnek adományozta.¹⁵⁸

A miniszterelnök utasításának megfelelően járult hozzá Temes megye főispánja ahhoz, hogy Fehértemplomon a németek és szerbek Rossu-Micu János ügyvéd személyében román polgármestert válasszanak.¹⁵⁹ Az anyanyelv használata kérdésében is, ahol pedig a kormányok mindig igen szűkmarkúnak mutatkoztak, felfedezhető bizonyos sajátos vonás. Tisza miniszterelnöksége alatt négy vármegyében érik el a románok — a főispán támogatása és a magyar bizottsági tagok ellenzése mellett —, hogy a megyegyűléseken anyanyelvük használatát rendszerezítsék.¹⁶⁰

A Tisza-féle nemzetiségi politika egyik oldalát ezek az önmagukban még jelentéktelen engedmények képezték, ennek ellenére intézkedései ténylegesen a századforduló utáni évek legmérsékeltabb nemzetiségpolitikai gyakorlatát jelentették.

Tisza azonban nemcsak abban különbözött miniszterelnök elődeitől, hogy a nemzetiségek vezetőivel, elsősorban a románokkal való megegyezést kereste, hanem különbözött abban is, hogy közvetlen elődeinél nagyobb csapást akart mérni a nem-magyar egyházak és iskolák autonómiájára.

¹⁵⁶ 1904 első negyedében 1, második negyedében egyetlen esetben sem, a harmadik negyedében (Berzeviczy tervezet-vitája) pedig három ízben került sor sajtóper megindítására. Ld. Bernáth Géza igazságügyi államtitkár 1904. máj. 17-i, aug. 30-i és nov. 11-i beszámolóját. *Kemény G. Gábor: Iratok . . . IV. köt. 235—243. l.* Természetesen ez a sajtópolitika sem volt hátsó gondolatoktól mentes, hiszen már láttuk, hogy Tisza a BTK 171—172—173. §-ának szigorítására készült.

¹⁵⁷ Volt rá eset, hogy a tervezet ellen állást foglaló értekezleten a tanfelügyelő is részt vett, és meglegedését fejezte ki a résztvevők általános magatartásával kapcsolatban, s ez a helyi sovíniszta köröket ugyancsak megrátráncoltatta. *Aradi Közlöny, 1904.*

¹⁵⁸ A lefoglalt összeg közel 10 éven át az aradi „Victoria” román bankban maradt elhelyezve. Ld. a belügyminiszter 1904. máj. 28-i átiratát a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, ill. Tisza István miniszterelnök 1904. dec. 5-i leiratát Szeben megye alispánjához. *Kemény G. Gábor: Iratok . . . IV. köt. 243—245. l.* — Ld. még Tisza 1905. jan. 15-i beszédét. *Beszédei III. köt. 383. l.*

¹⁵⁹ Molnár Viktor Temes megyei főispán 1904. aug. 3-i jelentése. *OL ME 1904. XIV. 152—3384.*

¹⁶⁰ *Biró Sándor: Az anyanyelv használatának kérdése Magyarországon a XIX. és a XX. században (kézirat).*

4.

Az 1867 utáni kormányok nemzetiségpolitikájának mindenkor jelentős mozzanatát képezte a nem-magyar egyházak tevékenységének ellenőrzése, a papság fölötti állami befolyás kiterjesztésére irányuló törekvés.

Az abszolutizmus korában az addig szervezetenleg egységes görögkeleti egyház kettévált görögkeleti szerb, illetve görögkeleti román nemzeti egyházzá, s ezek autonómiáját a kiegyezés törvényben is biztosította (1868: IX. tc.).

A nemzeti egyházak, papságuk és az általuk fenntartott iskolaszervezet révén, a magyarosítás egyik fő akadályát képezték. A magyar kormányzatok elég korán felismerték, hogy centralizációs törekvéseik számára a nem-magyar egyházak autonómiája milyen ellenerőt jelent. Éppen ezért különféle utakon, az államsegélyek, jutalmazások, jóváhagyások politikai szempontú irányításával, az oktatási intézmények rendszeres megfigyelésével és a nemzeti egyházi kongresszusokra kiküldött királyi biztosok által igyekeztek az állami ellenőrzést kiterjeszteni.

A két görög típusú egyház közül, híveinek számát tekintve, a görögkatolikus egyház volt a gyengébb helyzetben, bár pozícióját kétségtelenül erősítette az a tény, hogy az állammal szemben a Vatikán támogatására is számíthatott.

A kiegyezést közvetlenül követő időszakban társadalmi törekvésként Hajdú megyéből indult ki az a mozgalom, melynek célja a Szaboles, Bihar, Hajdú, Zemplén, Bereg, Abaúj-Torna, Máramaros, Szatmár megyék magyar görögkatolikusai számára egy püspökség felállítása volt. A mozgalom híveinek 1868. február 17-i ülésén megfogalmazott kívánásokat előbb Andrassy, majd Tisza Kálmán utasította el, abból a megfontolásból, hogy külön magyar egyház felállítása révén egyúttal egy tisztán nemzetiségi görögkatolikus egyház is létrejönne. 1873-ban sor került ugyan a hajdúdorogi magyar görögkatolikus vikáriátus felállítására, de ezzel a magyar liturgia ügye el is akadt, mivel Róma minden számottevő változtatást mereven elutasított.¹⁶¹ Ha Rómában nem is sikerült eredményt elérni, a magyar liturgia ügye, melyet a munkácsi és eperjesi püspökök kezdetől támogattak, a XIX. század végétől a magyar kormányok nemzetiségi politikájának részévé vált. Az idősebb Andrassytól és Tisza Kálmántól eltérően, most a kormány szorgalmazta egy magyar püspökség felállítását, így akarván, a magyar anyanyelvű hívők védelmén túl, a magyarosítást előmozdítani, a nemzetiségi egyházak befolyását csökkenteni.

A Vatikán status-quo-t fenntartó politikája miatt a századfordulón két úton kísérelték meg a görögkatolikus egyház átalakítását. Egyrészt a munkácsi és eperjesi püspökség területén kívántak általános érvényt szerezni a magyar liturgiának, másrészt a nyelvi kérdés felvetése nélkül egy új (valójában magyar) püspökséget akartak létesíteni. Természetesen mindkét elképzelés gondosan elzárkózott egy önálló rutén nemzeti egyház kialakításának gondolatától. Ezekkel a kísérletekkel magyarázható, hogy a görögkeleti papság államsegélynek rendezésével (1898: XIV. tc.) egyidőben nem került sor az unitus papság anyagi támogatásának szabályozására.¹⁶²

Amikor az északkeleti megyékben „schizmatikus” jelenségek mutatkoztak, a kormány 1903 nyarán ezeket is igyekezett felhasználni a görögkatolikus egyház fölötti állami befolyás növelésére, azaz a magyar istentiszteleti nyelv beveze-

¹⁶¹ A magyar görög-katolikus egyháztartomány létesítésére irányuló korai törekvéseket elemzi *Petronius*: Küzdelem a magyar liturgiáért. Budapesti Szemle, 108. köt. (1901) 298. sz. 118–149. l.

¹⁶² Uo.

tése, a Rómában tanuló magyarországi és határonkívüli görög-katolikus papnövendékek különválasztása (S. Girolamo kollégium ügye), az Amerikába kivándorolt görögkatolikusok „nemzeti gondozásának” (az Egyesült Államokban létesítendő görögkatolikus apostoli vikáriátus ügye) megszervezése érdekében. A kormány arra törekedett, hogy mindezekben a kérdésekben a Vatikán támogatását megnyerje.¹⁶³

Tisza István miniszterelnökségével a magyar görögkatolikus egyház kérdésében újabb, immáron a harmadik fordulat következett. Tisza a nemzetiségi egyházakat, különösen a román, mely „teljes kulturális autonómiával és ezen felül még román liturgiával is bír, . . . s bizonyos fokig államot alkot az államban”, az adott helyzetükben igen veszélyesnek tekintette, mivel úgy ítélte, hogy „azon esetben, ha a Monarchia súlyos külpolitikai helyzetbe kerülne, úgy az egyházi mezben nemzetileg szervezkedett s így a magyar állam egészével lazább összefüggésben álló románság mintegy önmagától válnék el és érett gyümölcsként hullanék bele Románia ölébe”.¹⁶⁴ Tisza a magyar kormány és a Vatikán érdekközösségére apellálva, részben folytatta elődei politikáját, mely most már az új pápa megnyerésére irányult. Arra hivatkozott, hogy „a rutének, románok, szerbek (bunjevácok) csak addig maradhatnak meg katolikusoknak, míg Magyarország fennhatósága alatt élnek, ellenben azon mindenesetre valószínűtlen esetben, ha a nemzetiségi izgatások a magyar államot aláaknáznák, s örökét Oroszország, Románia és Szerbia foglalná el, az orosz, román és szerb állam-egyházak csakhamar végetvetnének a katolicizmusnak”.¹⁶⁵

A magyar liturgia ügyéhez — Berzeviczy javaslatára — a Vatikán mellett működő állandó magyar informátori állás (Cardinalis curiae) alapítását és a nemzetiségi egyházak vitás ügyeiben a prímási joghatóság kiterjesztését kapcsolta.¹⁶⁶ Ugyancsak Tisza — vagy Klebelsberg — vetette fel azt a gondolatot, hogy a magyarországi származású papnövendékek részére Rómában egy külön kollégium, az ún. „Szent István intézet” állíttassék fel.

Amikor azonban Tisza puhatolozására a vatikáni osztrák-magyar követ azt a felvilágosítást adta, hogy „a nemzetiségi kérdésekben többet, mint egy jóakaró neutralitást, a Curiától alig várhatni”,¹⁶⁷ az akciót folytatva egy párhuzamos, de a görögkatolikus liturgia ügyével szorosan összefüggő újabb vállalkozásba kezdett. A másik nagy nemzetiségi egyház, a görög-keleti felé fordult.

Javasolta, hogy a Szentszék ellenállásának megtörése érdekében a vatikáni követ Rómában tegye szóvá, miszerint „állami szempontból a Curiával való kooperálás a felvidéki bajok (a schizma — Sz. Z.) elhárításának nem egyedüli módja, hanem az orvoslásnak más módja is kínálkozik. A budai görögkeleti püspök, Bogdanovics Lucian hazafias szempontból teljesen kifogástalan, megbízható ember, aki meg volna nyerhető arra, hogy erősen magyar jellegű görögkeleti egyházi politikát csináljon s az államveszélyes áttérési mozgalmakat haza-

¹⁶³ Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök 1903. jún. 12-i levele a kultuszminiszterhez. OL ME 1904. XXI. 2443. ill. Wlassics Gyula kultuszminiszter levele a miniszterelnökhöz, 1903. aug. 16. OL ME 1904. XXI. 2443—3505.

¹⁶⁴ Tisza István miniszterelnök 1904. ápr. 29-i átirata Goluchowski külügyminiszterhez. OL ME 1905. XVII. 127. (1904. XVIII. 337—852.)

¹⁶⁵ Tisza Goluchowskihoz (levéltervezet) 1904. júl. 6.; OL ME 1904. XV. 3266. *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 160—163. l.

¹⁶⁶ Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter levele a miniszterelnökhöz. 1903. dec. 10. OL ME 1903. XXI. 2443—5068.

¹⁶⁷ Szécsén Miklós vatikáni követ 1904. febr. 28-i levele Tisza István miniszterelnökhöz. OL ME 1904. XV. 216—1215. *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 156—160. l.

fias mederbe terelje. Hogyha a magyar királyi kormány a Vatikán visszautasító álláspontja által ezen megoldásra kényszerítették, s védőkezét az unióról levenné, ez a mai körülmények között a felvidéki görögkatolikus egyház össze-roskadását jelentené.”¹⁶⁸ Ha tehát a Vatikánt az áttérési mozgalmak rendőri üldözése, a görögkatolikus papság kongruájának soronkívüli megadása¹⁶⁹ önmagában nem készítené a magyar kormány terveinek támogatására, úgy létre kell hozni a magyar görögkeleti egyházat, s ezzel kell az áttérési mozgalmakat kellően paralizálni; egyúttal a görögkeleti nemzetiségi egyházak hatásköréből valamit lefaragni.

Tiszával kezdődően tehát már nem csupán görögkatolikus magyar, hanem görögkeleti magyar egyháztartomány létesítésének terve is bekerült a kormány titkos fegyvertárába. S hogy Tisza részéről ez nem csupán üres zsarolás volt, azt bizonyítja, hogy a Központi Statisztikai Hivatal már 1903 decemberében az ország görögkeleti, illetve görögkatolikus népességére, elsősorban a magyar-ajkú hívőkre vonatkozó adatok összeállítására kapott megbízást.¹⁷⁰

1904 folyamán azonban mind a görögkeleti egyháztartomány létesítésére irányuló törekvés, mind a Vatikán hazai görögkatolikus püspökök útján történő megpuhítása, a belpolitikai válság következtében megfeneklett. A nyár folyamán Tisza még függőben tartotta a kérdést, később viszont felvetése már nem jöhetett számításba.¹⁷¹ A görögkatolikus magyar egyháztartomány létrehozására csak 1912-ben került sor.

A Tisza-féle egyházpolitika tehát a nemzetiségi felekezetek területi megnyirbálását, az egyházi autonómia megszorítását tűzte ki célul. A miniszterelnök azt akarta elérni, hogy ezek az egyházak kizárólag a hívők lelki gondozásával, illetve kulturális feladatokkal, iskolák fenntartásával foglalkozzanak. Ilyen jellegű tevékenységüket helyesnek tartotta és a maga részéről támogatni kívánta. Hitte, hogy a nemzetiségi egyházak és a politika egymástól elválaszthatók, többek között ezért is támadta különös hevességgel a politizáló nemzetiségi papokat, az ún. agitátorokat. De ennek dacára egyben ellenezte pl. azt a javaslatot, hogy e papok befolyásának visszaszorítása érdekében a felekezetenkívüliséget kellene a románság körében terjeszteni. Világosan látta, hogy az egyház befolyásának csökkenése a dualista állam számára veszedelmesebb ellenfél, a szociáldemokrata mozgalom bázisát erősítené. Amikor tehát Tisza nemzetiségi egyházpolitikájáról ítéletet alkotunk, nem szabad szem elől téveszteni, hogy bár mindenáron korlátozni akarta autonómiájukat, ezen egyházak Tisza rendszerének is szerves részét képezték, elképzeléseiben komoly funkciókat kellett volna betölteniök.

A nemzetiségi egyházak egyik főfeladata Tisza rendszerében is az iskolahálózat fenntartása volt. Az egyházak ilyen jellegű tevékenységét a Berzeviczy-tervezet kívánta a kormány számára irányíthatóvá tenni.

¹⁶⁸ Tisza István miniszterelnök Szécsen Miklóshoz, 1904. febr. 22. OL ME 1904. XV. 216—835.

¹⁶⁹ Tisza István miniszterelnök Szécsen Miklóshoz, 1904. jan. 20. OL ME 1904. XV. 216. *Kemény G. Gábor*: Iratok... IV. köt. 151—155. l.

¹⁷⁰ A Központi Statisztikai Hivatal 31 833 görögkeleti vallású magyar hívőt mutatott ki a miniszterelnökhöz küldött jelentésében, hozzátéve, hogy ez az adat mélyen alatta van a valóságosnak, mivel a számlálóbiztosok a vallás alapján sokszor jegyezték be magyarokat románnak. A hivatal a magyar egyháztartomány székhelyéül Budapestet, Hódmezővásárhelyt vagy Sepsiszentgyörgyöt ajánlotta. Ld. K. S. H. jelentését. 1907. júl. 7. ME I. ü. o. 2762 : 1906/249—256. *Kemény G. Gábor*: Iratok... IV. köt. 334—339. l.

¹⁷¹ Klebelsberg 1905. febr. 27-i följegyzése. OL ME 1904. XV. 3266. *Kemény G. Gábor*: Iratok... IV. köt. 162. l.

1904 nyarán országsszerte nyilvános vita folyt a kormány készülõ népoktatási törvénytervezetérõl, az ún. Berzeviczy-féle javaslatról.¹⁷²

A törvénytervezet a magyar nyelv tanításának végrehajtását kívánta biztosítani, s az állami felügyeletet oly mértékben kiterjeszteni, hogy mindazok az iskolák, melyek nem tanítják kellõ erdeménnyel az állam nyelvét, „megrendszabályozhatók” legyenek. Ez a javaslat volt hivatva az 1879: XXVII. tc. helyébe lépni, melynek a magyar nyelv tanítására vonatkozó rendelete Tisza szerint ezideig „írott malaszt maradt”.¹⁷³

A javaslat két alaptételre épült. Egyrészt az ország minden népiskolai tanítójának fizetését 800 K. minimális évi összegben állapította meg, másrészt elírta, hogy tanítóképzõbe csak olyan tanulók nyerhetnek felvételt, akik bírják a magyar nyelvet. A tervezet mélyen sértette a nem-magyar népek kulturális autonómiájának elvét, mivel az állami felügyeletet gyakorlatilag korlátlanul kiterjeszthetõvé tette. Mindazok az iskolák, melyek nem tudnák megfizetni az egyébként indokoltan, s elég mérsékeltlen felemelt tanítói fizetéseket, államsegélyért kell folyamodjanak. S ha az államsegély tanítónként meghaladja a 120 K-t, a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulásától függ a tanító kinevezése. Ugyanakkor a tervezet szerint a magyar nyelv tanítását olyan színvonalra kell emelni, hogy a tanuló a hatodik osztály elvégzése után „az õ életviszonyainak megfelelõen gondolatait magyarul helyesen ki tudja fejezni, továbbá tudjon magyarul folyékonyan olvasni, írni és számolni”. E cél elérését szolgálta a tanítóképzésre vonatkozó intézkedés, ami magyarul jól tudó tanszemélyzetrõl hivatott gondoskodni.

A javaslat a fizetésemelés révén súlyosan érintette a nemzetiségi iskolák legalább 20%-át;¹⁷⁴ különösen azért, mert tanulóiok szegénysége miatt a többi egyházi iskolánál jóval kevesebb tandíjat szedhettek,¹⁷⁵ s így feltétlenül államsegélyre szorultak.

A javaslat egy pedagógiai képtelenséget, az anyanyelvi oktatással nagyjából azonos szintû magyar nyelvû oktatást akarta az általános iskolai tanítás alapvetõ feladatává tenni. Ugyanakkor Berzeviczy megjegyezte, hogy ezek „a követelmények minimumát alkotják annak, amit az államnyelv joga, állami és nemzeti egységünk, létező fennálló törvényeink szempontjából követelnünk kell”.¹⁷⁶

Érthetõ tehát, hogy a jogi és pedagógiai szempontból egyaránt sérelmes tervezet a kormánypárti szász képviselõktõl a szerb radikálisokig, a nemzeti-

¹⁷² Törvényjavaslat a népiskolai közoktatásról szóló 1868. XXXVIII. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876. XXVII. tc. módosítása tárgyában. Képviselõházi irományok (1901—1906). 35. köt. 380—456 l. Közli *Kemény G. Gábor*: *Iratok*. . . IV. köt. 383—426. l.

¹⁷³ A miskolci választók elõtt mondott 1905. jan. 15-i beszéde. Beszédei, III. köt. 387. l. — A törvényjavaslat indoklásában az iskolai magyarosítás csõdjérõl kapunk képet. Negyedszázaddal a kötelező magyar nyelvtanítás bevezetése után a nem-magyar anyanyelvű lakosság 83,2 %-a nem beszélt a magyar nyelvet. *Kemény G. Gábor*: *Iratok*. . . IV. köt.

¹⁷⁴ Berzeviczy. *Tribuna*, 1904. febr. 3.

¹⁷⁵ A tandíjra nézve lásd a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól szóló 1907. XXVII. tc. indoklását. — A Berzeviczy-tervezetet elemzi *Dolmányos I.*: i. m. 355—360. l. Ugyanõ a „Kritik der Lex Apponyi” c. tanulmányában (l. d. Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918 kötetben. Bpest. 1966, 233—304. l.) egy nagyobb történeti korszak perspektívájában vizsgálja a javaslatot. Itt csak a Tisza-kormány politikája szempontjából nézzük a tervezetet, s csupán hangsúlyozni kívánjuk azt, amit Dolmányos István lényegében már leszögezett, hogy ti. a „Lex Apponyi” sérelmesebb volt a nemzetiségek számára, s rosszabbul szolgálta a magyar uralkodó osztályok érdekeit is mint elõdjének tervezete.

¹⁷⁶ Berzeviczy Albert 1904. júl. 30-i képviselõházi beszéde. *Kemény G. Gábor*: *Iratok*. . . IV. köt. 350—351. l. ill. Az Újság, 1904. júl. 31.

segek egyöntetű ellenállásába ütközött.¹⁷⁷ A román aktivisták a törvényjavaslatban a kormány taktikázgatását, a magyar sovíniszta ellenzéknek a nemzetiiségek rovására adott engedményt vélték felfedezni. „Nem lehetett magyarosítani a hadsereget. De magyarosítani muszáj”, . . . az ellenzék most már hallgathat és szobrot emelhet Tisza Pistának Pusztaszerezen, mert elvégre ő a harmadik honalapító” — hangoztatta az aradi Tribuna.¹⁷⁸

A parlamenti ellenzék azonban egyáltalán nem lelkesedett a javaslatért, azt fél rendszabálynak, nem kielégítőnek tartotta. Bár állásfoglalása ebben a kérdésben távolról sem volt egyöntetű, mindegyik árnyalat radikálisabb, erőszakosabban magyarosító javaslatot követelt. Bartha Miklós a teológiai és tanítói szemináriumok államosítását ajánlotta, mert „a papok, tanítók és tanárok kiképzése által a magyar állam kellő biztosítékokat nyer a tanítás nemzeti szelleme felől. Ezek aztán taníthatnak tótul, románul, németül, a megfelelő iskola tannyelve szerint.”¹⁷⁹ A függetlenségi párt központi lapja leszögezte: „Berzeviczy népiskolai törvényjavaslatát — bár jóakarátúnak elismerjük — nem tartjuk elég célravezetőnek. Megmondottuk, hogy a kímélet ideje lejárt.”¹⁸⁰ „Eljött tehát az erősebb eszközök ideje. A méregtömlőt ki kell csavarni kezekből és iskolai életüket pórázra kell fűzni. Egyházi életük rejtejt zugaiba is be kell vinni az állami ellenőrzés fényes napvilágát, revidálni kell az autonóm-egyházak ügyviteli és szervezeti szabályait, . . . az egyházakat közvetlenül az államhoz és annak nemzeti céljaihoz kell reformálni ügyvezetés és nyelvhasználat tekintetében.”¹⁸¹ A javaslat egyes ellenzői a tanítási nyelv kiválasztását is törölni akarták az iskolafenntartó jogai közül.¹⁸²

A tervezetet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1904. október 18-án benyújtotta a képviselőházba. Parlamenti hadjárata során¹⁸³ Tisza, nem egészen egy hónap múlva, formai aktusként minden beterjesztett törvényjavaslatot visszavont, hogy azonnal a házszabálmódosítás kérdését lehessen vitára tűzni. „Így tűnt le a mindörökre a napirendről az én népiskolai szerves törvényjavaslatom is — mondotta Berzeviczy —, melynek azután csak csonka, hígtított kivonata vált Apponyi cultusminisztersége idején törvényvé.”¹⁸⁴

A javaslat bizonyos mértékig folytatása az előző kormányok magyarosító iskolapolitikájának, az állami ellenőrzés kiterjesztésére irányuló törekvéseknek, de tükrözője annak is, hogy Tisza — az ellenzékkel ellentétben — a fennálló törvények, különösen a nemzetiiségi törvény eltörlésére nem volt

¹⁷⁷ A tervezet nemzetiségi részről történő bírálatára ld. az erdélyi Evangélikus Konzistorium 1904. aug. 27-i emlékiratát, illetve Tisza István miniszterelnök 1904. okt. 20-i válaszát. *Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 371—377., 427—428. l.; *T. V. Pácáfián*: Cartea de aur. VIII. Sibiu. 1915. 146—153., 456—457. l.

¹⁷⁸ A cikkíró a tervezet gyakorlati képtelenségeit kifigurázva megjegyzi, hogy a sok teher alatt a románokhoz hasonlóan roskadozó magyarság szemébe porhintésnek kell a hamis hazafiság. *Ld. Primejdia școalilor*. Tribuna, 1904. febr. 2.

¹⁷⁹ *Bartha Miklós*: Két program. Ellenzék, 1904. aug. 2.

¹⁸⁰ A nemzetiségek és az iskola. Egyetértés, 1904. júl. 17.

¹⁸¹ A közoktatásügyi reformjavaslat és a nemzetiségek. Egyetértés, 1904. dec. 4. *Közli Kemény G. Gábor*: Iratok . . . IV. köt. 432—434. l. — A parlamenti ellenzék és a hazai nemzetiségek viszonyával, a törvényjavaslat ellenzéki fogadtatásával foglalkozik *Dolmányos István*: A magyar parlamenti ellenzék történetéből. Bpest. 1963. 435. l. — Lásd még *Az Újság*, 1904. jún. 2, 4, 5, 18-i számait.

¹⁸² *Bokor József*: A nemzeti államért. Egyetértés, 1904. máj. 28.

¹⁸³ A képviselőházi eseményekre lásd: *Dolmányos I.*: i. m. 364—419. l.

¹⁸⁴ *Berzeviczy Albert*: Az első Tisza-kabinet parlamenti küzdelme 1903—1905. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 2955.

hajlandó.¹⁸⁵ A törvényjavaslat benyújtásának időpontját úgy választotta meg, hogy a parlamenti ellentábort egy ilyen „nemzeti követeléssel” megbontsa. Az ellenzék megbontását, illetve részbeni megnyerésének funkcióját a javaslat nem töltötte be, hisz a tervezet a nemzetiségek és az ellenzék nyelvi követeléseitől egyforma távolságra, valahol a kettő között helyezkedett el. Mint a Tisza-féle nemzetiségi politika egésze, ez is a magyar szupremácia, de nem a szélsőséges, erőszakos válfajának alapján állt. A tervezet annyit vett el a nemzetiségi kulturális autonómiából, amennyi azokat joggal a kormány ellen fordította, ugyanakkor bejelentésére olyan parlamenti viszonyok között került sor, amikor egy ilyen „szerény” rendszabály fejében az ellenzék engedményeket tenni nem volt hajlandó.¹⁸⁶ Ezt látva, Tisza elejtette a törvényjavaslatot, az egyetlen nagyobb szabásút, mely minden nehézség nélkül keresztül ment volna a parlament gépezetén.

A tervezet, mely alkotói szerint „fegyvert adna az állam kezébe két irányban: abban az irányban, hogy végre valahára a magyar nyelvnek komoly és sikeres tanítását keresztülvigyék, és a felekezeti iskolákban fölmerülhető bármilyen államellenes és nemzetellenes jelenségek nyakát szegjék”¹⁸⁷, az irrattár süllyesztőjébe került, hogy néhány év múlva nemzetibb színekre festve¹⁸⁸ „Lex Apponyi” néven új életet kezdjen. A Tisza-féle nemzetiségi politikától, mely a nemzetiségi vezetőférfiak — főleg a románok — részleges megnyerésének gondolatával indult, a kiélezett válság közepette csak a felemás, a miniszterelnök felfogását torzul tükröző, féltetett magyarosító tervezetre futotta.

Láttuk, hogy 1903 őszén a nemzetiségi politikusok közül sokan várakozással tekintettek ugyan Tisza jövelele elé. Mindazonáltal azok, akiknek megnyerése a mozgalom leszerelésére legalább némi garanciát nyújtott volna, nem fogadták kedvezően az új miniszterelnök megnyilatkozásait. Igaz ugyan, hogy Tisza is, ők is egyaránt ragaszkodtak az egységes közös hadsereghez, Ausztria és Magyarország kapcsolatainak változtathatatlanságához, Tisza is ők is harcoltak a függetlenségi párt ellen. De Tisza és a nemzetiségi politikusok csak látszólag voltak közös platformon, csak időlegesen találkoztak. Míg ők nemzeti jogaik védelmében ragaszkodtak a Monarchia adott közjogi berendezéséhez, osztatlan hadseregéhez; addig Tisza épp a magyar szupremácia fenntartása és biztosítása érdekében szorgoskodott a birodalom megerősítésén.

A nemzetiségi politikusoknak látniuk kellett, hogy Tisza semmi körülmények között nem hajlandó nemzeti egyéniségüket elismerni, s nagyobb politikai mozgásszabadságot csak akkor biztosítana számukra, ha föladvá saját nemzeti jellegű pártjaikat, beolvadnának a magyar pártokba.¹⁸⁹ Ilyen irányú

¹⁸⁵ „...e (nem-magyar — Sz. Z.) felekezetek autonóm szervezete olyan valóság, mely immár közjogunk egész rendszeréből kitorölhetetlen; feltéve, hogy jogállam vagyunk, nincs is mód, hogy valamely reformot, valamely állami törvényt olyan irányzatossággal alkossunk meg, mely egyenesen és éppen csak e felekezetek iskoláinak szigorúbb ellenőrzését célozza.” Hazafias felekezetek. Az Újság, 1904. máj. 28.

¹⁸⁶ Berzeviczy álláspontja „egyszerűen küszöb. Létjogát nem találom. Turáni mivoltunk is belebotlik, a nemzetiségek is belebotlanak. Sem minket nem elégít ki, sem azokat”. Bartha Miklós: Iskolai reform. Ellenzék, 1904. szept. 15.

¹⁸⁷ Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. II. köt. 615. l.

¹⁸⁸ Tisza István 1910. márc. 3-i nagyváradi beszéde. *Albrecht Ferenc*: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához. Lugos. 1933. 24—26. l.

¹⁸⁹ Tisza a román nemzetiségi mozgalom egészét akarta — természetesen a „főagitátorok” eltávolításával — a kormánypárt érdekeinek korlátai közé szorítani. Kimondottan renegátokból álló „mérsékelt” román párt alakítására nem törekedett; 1905 januárjában elutasította az erre

aktivitásukat a miniszterelnök helyeselte, és arra is mutatott bizonyos hajlandóságot, hogy ezért kisebb taktikai engedményeket tegyen, a nemzetiségi képviselők számára a pártfegyelem kérdésében rugalmasabb gyakorlatot kövessen. A szabadelvű párti szász képviselőktől pl. nem vette rossz néven, hogy a Berzeviczy-tevezet ellen foglaltak állást, mint ahogy a tiltakozó népgyűlések rendezését is megengedte.¹⁹⁰ Ez azonban még nem elégítette ki a nemzetiségeket.

Ilyen előfeltételek mellett már eleve kudarcra volt ítélve a Tisza-féle megbékélési kísérlet is. Csődje ezúttal elsősorban nem azért következett be, mert maga a bizonytalan megegyezési program egyoldalú, kivihetetlen volt, hanem azért, mert a fő figyelmet a megrendült parlamenti viszonyokra irányító kormányzat számára már nem volt lehetőség az elképzelés kikísérletezésére. A parlamenti gépezet teljes elakadását követően kiírt képviselőválasztások előestéjén a román nemzeti párt, többéves huza-vona után, elfogadta a fiatalabb generáció aktivista programját. Az új program követelte „a román nép államalkotó politikai egyéniségének elismerését, etnikai és alkotmányos fejlődésének közjogi intézmények általi biztosítását”, ... a közös hadsereg egységének csorbítatlan fenntartását, az általános és titkos választójog bevezetését, a közigazgatási körzetek önkormányzatát és nyelvhatárok szerinti kikerekítését stb.¹⁹¹ A román nemzetiségi mozgalom tehát az önálló parlamenti aktivitás útjára lépett, s az új programmal mintegy 40 választókerületben jelöltek állított.

Tisza azonnal fölismerte a román nemzeti párt aktivitásba lépésének horderejét. Utolsó lehetőségként a román főpapokhoz fordult. Ahogyan a politikai válság közepette a király levélben hívta föl az ország főbb egyházi vezetőit a kormány támogatására,¹⁹² úgy Tisza is külön levelet intézett a román főpapokhoz, melyben a nagyszabedű konferencia határozata felett érzett aggodalmának adott hangot. A „magyar és román faj közös létérdekeire” hivatkozva leszögezte, hogy „a hazánkban lakó román honpolgárok nagy nemzeti ideáljukat úgy szolgálják igazán, ha teljes erejüket a magyar állam erősítésére fordítják”. Ez pedig csak a magyar pártokban való részvétel útján lenne lehetséges. „Közszereplésem egyik sarkalatos célját képezte elejétől fogva — hangzik továbbá a levél —, hogy sikerüljön álláspontjuk téves voltáról meggyőzni ezeket (az „izgatókat” — Sz. Z.) is, és bevonni őket a magyar közéletbe aként, hogy a túlzó követelések nyűgétől megszabaduljanak. Fájó szívvel kell látnom, hogy az eddig passzivitásban állott románok többségének mostani határozata mindezt hosszú időre, talán végleg kompromittálja és lehetetlenné teszi.” A levél végül föl szólította a püspököket, hogy „a bajnak — ha már el nem kerülhetünk — lehetőleg lokalizálásában közreműködni méltóztassék”.¹⁹³

irányuló javaslatot. Ld. *Albrecht F.*: i. m. 20. l., 1905. máj. 6-i képviselőházi beszédében is a nemzetiségek magyar pártokba való beolvadásának szükségességét hangoztatta. Beszédei. III. köt. 522. l.

¹⁹⁰ Beszédei. III. köt. 379. l., ill. Suciú János román nemzetiségi képviselő 1905. máj. 10-i parlamenti beszéde. *Kemény G. Gábor*: Iratok... IV. köt. 578—581. l. — *Dolmányos I.*: i. m. 361. l.

¹⁹¹ A román nemzeti párt 1905. évi választási programja. *T. V. Păcățian*: Cartea de aur. VIII. Sibiu. 1915. 169—172. l., ill. *Kemény G. Gábor*: Iratok... IV. köt. 534—536. l.

¹⁹² Magyarország története. II. köt. Bpest. 1964. 200. l.

¹⁹³ Tisza István miniszterelnök 1905. jan. 14-i levele a román főpapokhoz. Ld. *Albrecht F.*: i. m. 20—22. l., illetve Beszédei. III. köt. 379—381. l.

Az engedékenységre hajlamos görögkeleti érsek, az aradi görögkeleti és a szamosújvári görögkatolikus püspök pozitív értelemben válaszoltak.¹⁹⁴ Hosszu Vazul lugosi görögkatolikus püspök, nyilván Tisza intenciói nyomán, a román nemzeti párt egyik befolyásos vezetőjéhez írt levelében helytelenítette az aktivitás fölvetését.¹⁹⁵ A püspökök opportunistá válaszában, Hosszu Vazul mérséklő kísérletének természetesen semmiféle hatása nem volt. Az 1905-ös választásokon nemzetiségi programmal 8 román, egy szerb és egy szlovák képviselő jutott be a parlamentbe, újra meghirdetve a külön nemzetiségi pártok szükségességét és létjogosultságát.

Az 1905-ös választások során, amikor a dualista korszak történetében először — és utoljára — megbukott a kománypárt, vele együtt bukott egy mérsékeltebb és átgondoltabb kormányzati román politika kísérlete. A román polgári vezetőkkel való egyezkedés szándéka azonban a dualizmus hátralevő éveinek történeti képén maradandó színfolt lett. Magát a magyarosító politika kizárólagos letéteményesének tartó koalíció részéről azonban egy ilyen gondolat még a szabadelvű párt kísérleténél is kevesebb realitást tartalmazott. A románokkal kötött alkalmi megállapodása napok alatt érvényét veszítette, hogy évek múlva helyt adjon Tisza próbálkozásainak, aki ismét kiélezett helyzetben, belpolitikai válság közepette, s részben újra külpolitikai okoktól indítatva, az 1904-ben föltűnt személyeken keresztül kísérletet tett a román burzsoázia tényleges vezetőivel való megegyezésre.

3. САС

РУМЫНСКИЙ ВОПРОС В ПОЛИТИКЕ ПЕРВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ИШТВАНА ТИСЫ (1904 Г.)

Резюме

К разрешению развернувшегося в 1903 году парламентского кризиса в Венгрии, к подавлению обструкции приступил Иштван Тиса, известный своей энергичностью. Тиса с глубоким убеждением поддерживал идею единого венгерского национального государства и на основе взвешивания соотношения сил на международной арене, он видел обеспеченным будущее исторической Венгрии в поддержании неизменного существования системы дуализма и великодержавного положения Монархии. Тиса судил о румынском вопросе также с точки зрения внешнеполитической ситуации, будущего Тройственного Союза. Он принимал к сведению, что румын и сербов связывает множество уз со своими собратьями, проживающими в соседних независимых королевствах, однако он считал, что это можно уравновесить постоянным нажимом на Сербию и Румынию. Внутренняя консолидация венгерского государства, слом сопротивления оппозиции требовали, между остальных, создания хороших отношений между правительством и буржуазией национальных меньшинств. Тиса, верный своим прежним взглядам, клонился к идее соглашения с наиболее многочисленным национальным меньшинством: румынами, путем наибольших уступок, и одно из направлений румынского национального движения (трибунисты) одно время также было склонно к сделке. В ноябре 1903 года Тиса, однако, заключил негласное соглашение с парламентской оппозицией, и вследствие этого явился проект закона Берзевици о школах, направленный против интересов национальных меньшинств. (Проект этот стал основой еще более вредным для невенгерских народов страны закона Аппони 1907 г.) Тиса и в дальнейшем искал пути модуса вивенди с румынами, так как он видел в них также силу, поддерживающую единство Монархии против шовинистической оппозиции. Это сказывается и на совещании префектов румынских комитатов, состоявшемся в июле 1904

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ Ioan Georgescu: George Pop de Bășești. Oradea, 1935. 115. 1.

года, где вопрос о возможности сотрудничества правительства и румын неоднократно обсуждался. в этот момент выдвинулась личность, подходящая для ведения переговоров. Это был доктор Миху, сыгравший затем на переговорах 1910 года ведущую роль.

Национальная политика Тисы в отношении церковной политики имела своей целью суживание автономии. Он стремился достичь, чтобы церкви занимались исключительно духовными задачами, культурной деятельностью. Как и его предшественники, Тиса также занимался планом создания греко-католического венгерского епископства.

Национальная политика Тисы в 1904 году осталась неиспробованной, ибо парламентская борьба, вспыхнувшая в конце года и парламентские выборы 1905 года принесли поражение либеральной правящей партии, и внутри данной системы более реалистическая линия передала свое место фразерской шовинистической политике коалиции, считавшей себя единственной представительницей венгерского национализма.

Z. SZÁSZ

LA QUESTION ROUMAINE DANS LA POLITIQUE DU PREMIER CABINET D'ISTVÁN TISZA (1904)

Résumé

En 1903, le comte István Tisza, réputé pour son énergie, se fit fort de trouver une solution à la crise parlementaire de plus en plus virulente en Hongrie, de mater l'obstruction. Tisza était profondément imprégné de l'idée de l'État National homogène hongrois; ayant mis en balance les rapports de force internationaux, il était arrivé à la conclusion que le maintien, sans changements aucuns, du système dualiste, ainsi que le statut de grande puissance de la Monarchie Austro-Hongroise étaient les garanties de la survie de la Hongrie historique. Tisza jugeait donc la question roumaine aussi dans l'optique de la politique extérieure, de l'avenir de la Triple Alliance. Il tenait compte du fait que les Roumains et Serbes de Hongrie étaient attachés par de nombreux liens à leurs frères des royautes indépendantes, mais il espérait le contrebalancer par une pression politique constante sur la Roumanie et la Serbie. Du point de vue de la consolidation interne de l'État hongrois, de la défaite de l'opposition, l'une des tâches fondamentales se pré-cisait dans une amélioration des relations du gouvernement et de la bourgeoisie des minorités nationales. Fidèle à sa conception depuis longtemps établie, Tisza était enclin à accorder aux Roumains, en tant que minorité la plus nombreuse des concessions de moindre importance; l'une des tendances du mouvement nationaliste roumain fractionné — le groupe de la *Tribuna* — fut également attirée, pendant un certain temps, par cette possibilité de rapprochement. Mais en novembre 1903, Tisza réussit à passer un accord tacite avec l'opposition parlementaire et la conséquence de ce compromis fut le projet de la loi scolaire de Berzeviczy, portant atteinte à l'égalité des ethnies non hongroises. (Ce fut ce projet qui, sous une forme encore plus pré-judiciable, devint en 1907 la Lex Apponyi.) Tisza n'abandonna pas pour autant la recherche d'un *modus vivendi* avec les Roumains, car il voyait aussi en ceux-ci, face à l'opposition chauvine, une force pouvant soutenir la Monarchie. Cela apparut, en juillet 1904, à la conférence tenue avec les préfets des comitats à population roumaine; à cette occasion, la question de la coopération du gouvernement et de cette minorité nationale revint à plusieurs reprises sur le tapis. Ce fut également en ces moments que le docteur Mihú, qui sera l'un des protagonistes des pourparlers de 1910, fit son apparition comme une personnalité apte à l'établissement des contacts.

La politique ecclésiastique de Tisza au sein des minorités nationales se proposait une restriction d'autonomie. Il voulait arriver à ce que les Églises se cantonnent exclusivement dans le soin des âmes et dans les activités culturelles. De même que ses prédécesseurs, il nourrissait le projet de la fondation d'un évêché hongrois à l'intention des uniates.

En 1904, la politique nationalitaire de Tisza ne fut pas confrontée aux réalités, parce que la lutte parlementaire connut une recrudescence à la fin de l'année et les élections de janvier 1905 provoquèrent la chute du cabinet libéral. La politique plus réaliste, virtuelle au sein du régime donné, céda la place à des conceptions plus chauvines, ronflantes de la *coalition* se considérant comme dépositaire unique du nationalisme hongrois.